

Lietuvos archeologijos draugija
Lietuvos istorijos institutas
Klaipėdos universitetas

L I E T U V O S

ARCHEO*logija* 34

VILNIUS 2009

Redaktorių kolegija:

- Dr. Andra Simniškytė (ats. redaktorė)
(*Lietuvos istorijos institutas, Vilnius*)
- Dr. Anna Bitner-Wróblewska
(*Valstybinis archeologijos muziejus Varšuvoje, Lenkija*)
- Prof. dr. Rimantas Jankauskas
(*Vilniaus universitetas, Lietuva*)
- Prof. dr. Eugenijus Jovaiša
(*Vilniaus pedagoginis universitetas, Lietuva*)
- Prof. dr. Vladimir Kulakov
(*Rusijos archeologijos institutas, Maskva*)
- Prof. dr. Valter Lang
(*Tartu universitetas, Estija*)
- Doc. dr. Algimantas Merkevičius
(*Vilniaus universitetas, Lietuva*)
- Dr. Tomas Ostrauskas
(*Lietuvos istorijos institutas, Vilnius*)
- Dr. Gintautas Rackevičius
(*Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, Vilnius*)
- Dr. Arnis Radiņš
(*Latvijos nacionalinis istorijos muziejus, Ryga*)
- Dr. Eugenijus Svetikas
(*Lietuvos istorijos institutas, Vilnius*)
- Doc. dr. Valdemaras Šimėnas
(*Lietuvos istorijos institutas, Vilnius*)
- Dr. Vykintas Vaitkevičius
(*Klaipėdos universitetas, Lietuva*)
- Doc. dr. Ilona Vaškevičiūtė
(*Lietuvos istorijos institutas, Vilnius*)
- Dr. Gintautas Zabiela
(*Klaipėdos universitetas, Lietuva*)
- Dovilė Urbanavičiūtė (ats. sekretorė)
(*Lietuvos istorijos institutas, Vilnius*)

Žurnalas registruotas: EBSCO Publishing: Central and Eastern European Academic Source
European Reference Index for the Humanities (ERIH)

XIII–XV A. MEDINĖS LAZDOS SU BUOŽELĖMIS: FAKTAI IR HIPOTEZĖS

IRENA KAMINSKAITĖ

XIII–XV a. Vilniuje ir Kernavėje aptinkamos medinės lazdos yra viena mīsligiausių radinių kategorijų. Atsižvelgiant į utilitarinio pobūdžio įrodymus bei to meto religines ir esamos etnografinės medžiagos paraleles, šios lazdos galėjo būti naudojamos tiek universaliuose, tiek kasdieniniuose kulto ritualuose ar žaidimuose, turinčiuose ritualo ar apeigos bruožų.

Reikšminiai žodžiai: lazdos su buoželėmis, pagonybė, ritualai, apeigos, baltai, slavai, viduramžiai.

The 13th–15th-century knobbed wooden sticks from Vilnius and Kernavė are mysterious finds. On the basis of evidence of their utilitarian character and the contemporary religious and ethnographic context, these sticks may have been used in both universal and cult daily rituals or in games, which had ritual or rite elements.

Keywords: knobbed wooden sticks, paganism, rituals, rites, the Balts, the Slavs, Middle Ages.

IVADAS

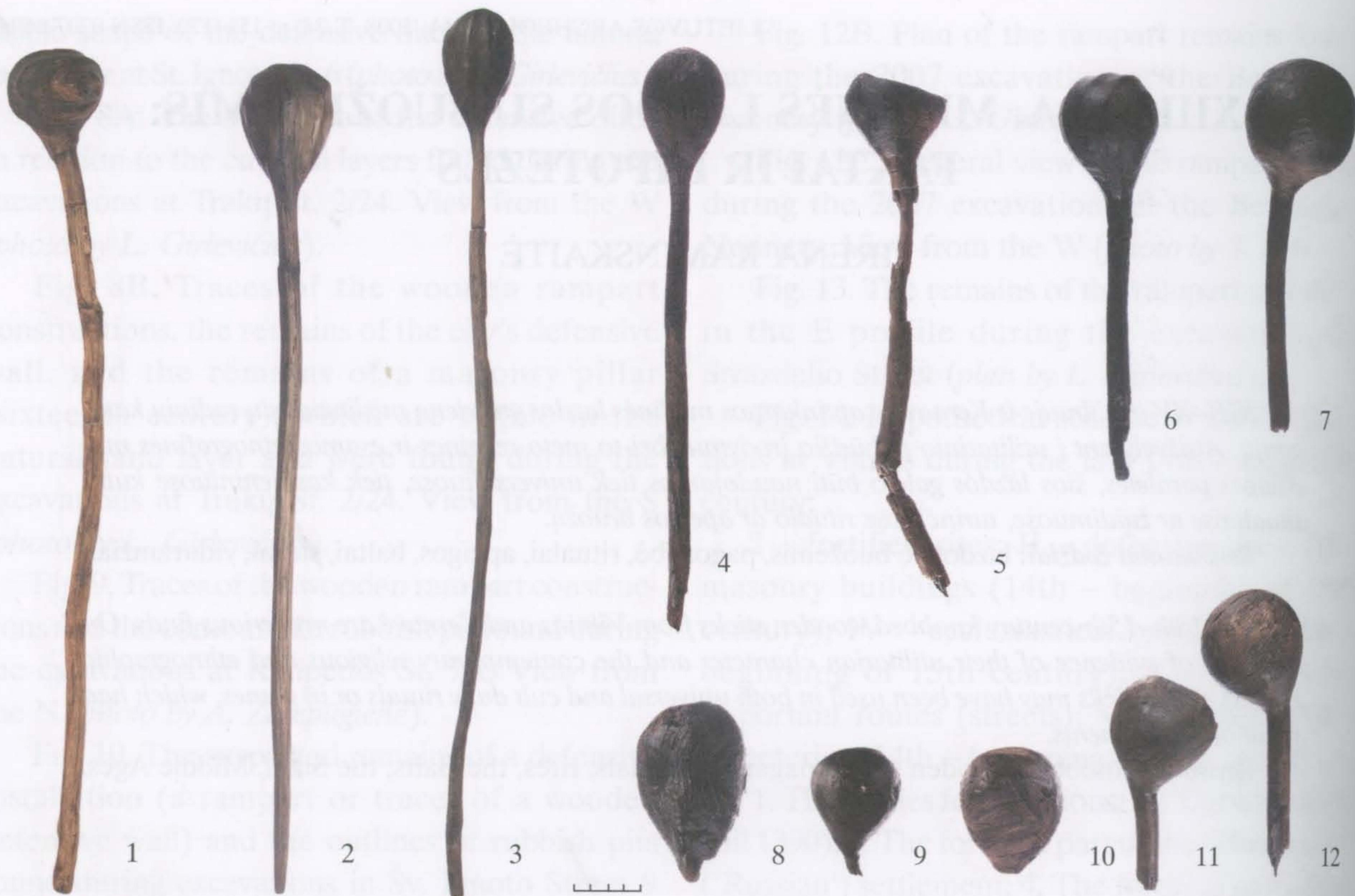
Lietuvos archeologinėje medžiagoje medinės lazdos su buoželėmis galuose žinomos nuo 1960 m., kuomet A. Tautavičius, tyrinėdamas Vilniaus žemutinės pilies teritoriją, rado šių dirbinių liekanų. Bet praėjus beveik penkiems dešimtmečiams nedaug kas pasikeitė: ši medinių artefaktų kategorija vis dar yra viena mīsligiausių radinių grupių, saugančių XIII–XV a. paslaptis.

Šaltiniuose ir lietuvių literatūroje aptariamieji dirbiniai vadinami įvairiai: žaidimo lazdomis, rutulinėmis buoželėmis, buoželėmis su rankenomis ar tiesiog buoželėmis, kuokomis, lazdomis su bumbulais, lazdomis su rutulinėmis buoželėmis galuose, apeiginėmis lazdomis ir pan. Slavų archeologai šios grupės dirbinius taip pat vadina gana skirtinės (булавы, жезлы, тояги), bet dažniausiai varotojamas terminas – „навершия“, kuris parodo šių dirbinių viršūnių, kaip pagrindinio jų bruožo, svarbą. Atsižvelgiant į Lietuvos teritorijoje aptinka-

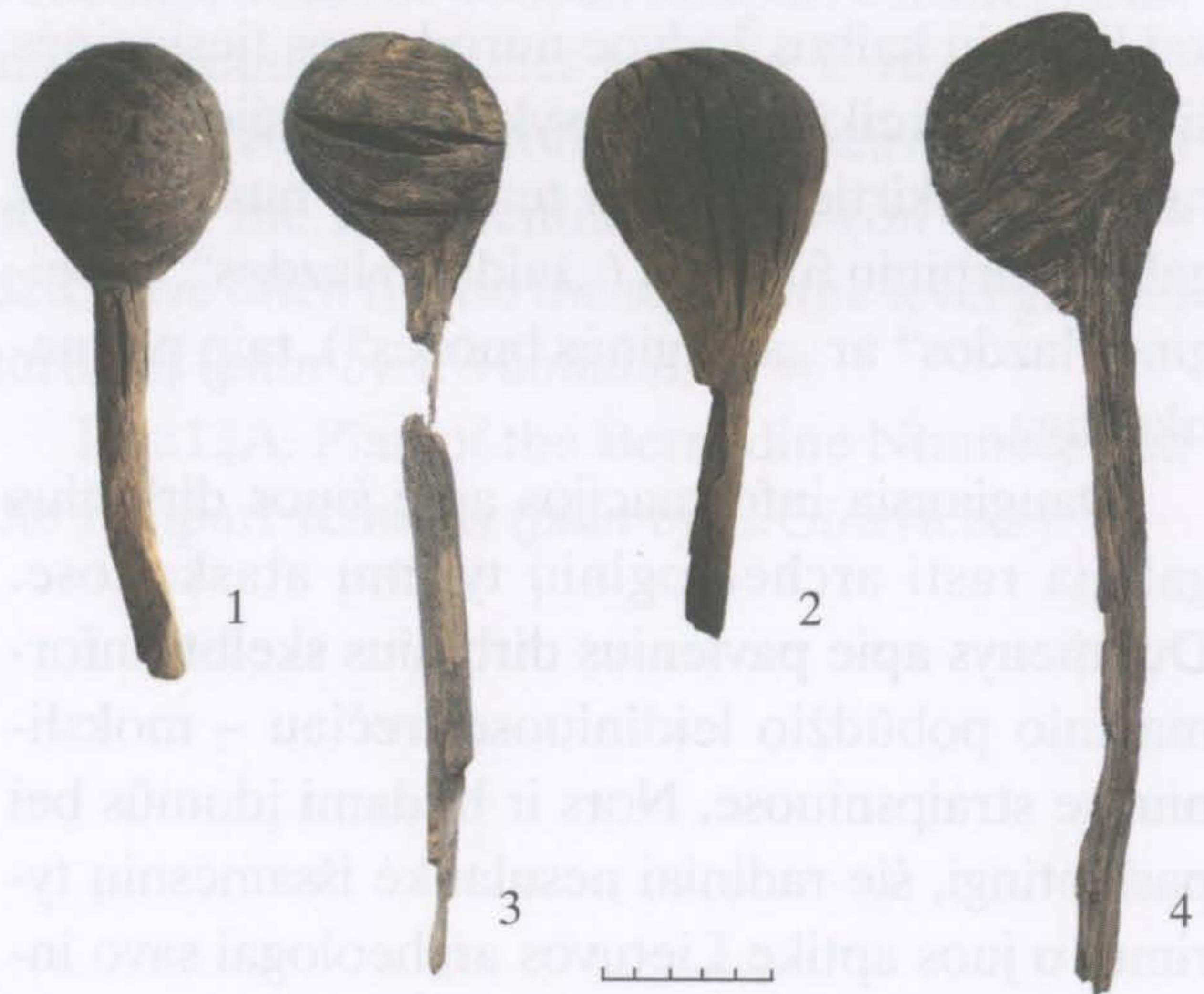
mų šių dirbinių ryškiausius išorinius požymius šiam straipsnyje jie vadinami „lazdomis su buoželėmis“. Aptariamuosius dirbinius vadinti buoželėmis ir kuokomis atsisakyta norint išvengti painiavos, kai lietuvių kalbos žodyne nurodomos tiesioginės šių terminų reikšmės. Kol vyksta diskusijos dėl šių radinių paskirties, vartoti terminus, nusakančius galimą dirbinių funkciją („žaidimo lazdos“, „apeiginės lazdos“ ar „apeiginės buožės“), taip pat netikslinga.

Daugiausia informacijos apie šiuos dirbinius galima rasti archeologinių tyrimų ataskaitose. Duomenys apie pavienius dirbinius skelbti informaciniu pobūdžio leidiniuose, rečiau – moksliuose straipsniuose. Nors ir būdami įdomūs bei paslaptingi, šie radiniai nesulaukė išsamesnių tyrimų, o juos aptikę Lietuvos archeologai savo interpretacijų nepaskelbė.

Sie radiniai pradedami analizuoti tik dabar, matyt, dėl kelių priežasčių. Nedaug yra medienos išlikimui palankių sąlygų turinčių archeologinių

1 pav. Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje aptiktos lazdos (pagal: 1 – Ožalas, 2004–2006šb; 3, 4, 8, 9, 10 – Ožalas, 2003ša, 68, 84, 85, 99, Ožalas, 2003šb, 113, Ožalas, 2003šc, 214, 216, 217, 218, rad. Nr. Md 44, 64, 65, 84, 85; 2, 5, 6, 7, 11, 12 – Ožalas, 2004ša, 80, 82, Ožalas, 2004šb, 169, 171, 173, 208, Ožalas, 2004šc, 265, 266, 268, rad. Nr. 78, 79, 85, 96, 98, 124).
V. Abramausko nuotr.

2 pav. Kernavėje aptiktos lazdos (pagal: 1 – Luchtanas, 1990š, radinių sąrašas, 43, rad. Nr. 413; 2, 3 – Vaičiūnienė, 2002š, 12, 13, rad. Nr. 681, 706; 4 – Luchtanas, 1989š, radinių sąrašas, 94, rad. Nr. 1185). I. Kaminskaitės nuotr.

kompleksų, tad šiuos dirbinius pažįsta tik dviejų archeologinių kompleksų tyrėjai. Lazdų su buoželėmis rasta tik viduramžių Kernavės miesto ribose ir Vilniuje, Žemutinės pilies teritorijoje (1, 2 pav.). Medinius radinius dažnai užgožia prabangesi dirbiniai, aptinkami kone kiekviename archeologiniame komplekse ir puikiai pažįstami didžiajai daliai archeologų. Pagrindinė (ne tik šių dirbinių) tyrimo problema – mažas jų išlikimo procentas ir prasta būklė. Tai salygoja ilgą ir sudėtingą jų konservavimą bei restauravimą, radiniai nelengvai identifikuojami. Dėl gana platus sluoksnių, kuriuose aptiktos lazdos su buoželėmis, datavimo, šių dirbinių chronologinis koreliavimas yra problemiškas. Ne visa reikalinga informacija yra pateikiama publikacijose, pristatančiose kaimyninių šalių lazdas, o tai apsunkina duomenų

apibendrinimą. Kita vertus, galbūt mokslininkai nebandė analizuoti šių radinių dar ir dėl to, kad jie gali būti susiję su ikikrikščioniškosios religijos tyrimais. Tai įdomi, bet sudėtinga tema.

Šio straipsnio tikslas – apibendrinti surinktus duomenis apie gana nemažą medinių radinių grupę: sukonstruoti jų tipologinį ir chronologinį modelį, pateikti keletą interpretacijų apie galimą šių dirbinių paskirtį.

Chronologinius tyrimo rėmus lėmė lazdų su buoželėmis raida. Apatinė riba siekia XIII a. – šiuo periodu datuojamos ankstyviausios tiek Kernavėje, tiek Vilniuje rastos lazdos. Viršutinė chronologinė riba – XV a. Šiuo amžiumi datuoti vėlyviausi mus dominantys radiniai aptiki Vilniaus žemutinės pilies kultūriniuose sluoksniuose. Jų chronologija nustatyta pagal kultūrinių sluoksnių stratigrafiją, taip pat atsižvelgiant į šiuose sluoksniuose rastų dirbinių kontekstą, rečiau – į dendrochronologinį archeologinių horizontų datavimą.

Rengiant šį straipsnį naudotasi Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje ir Kernavės viduramžių mieste rastų lazdų ar jų fragmentų duomenimis. Atliktas jų morfologinis tyrimas. Remtasi gretimose šalyse rastų lazdų analogijomis bei kaimyninių šalių mokslininkų interpretacijomis, jų išbandyta tyrimų metodika.

Medinės lazdos su buoželėmis analizuotos tipologiniu – lyginamuju, funkciniu, semantiniu ir istoriniu – lyginamuju metodu. Tyrimui naudoti kompleksiniai archeologijos, istorijos, etnografijos, mitologijos, iš dalies – kalbotyros duomenys.

Šio straipsnio struktūra parodo atlikto tyrimo seką ir pobūdį. Pirmasis etapas – archeologijos šaltinių tyrimas, kurio metu išryškinti pagrindiniai lazdų su buoželėmis charakteristikos bruožai. Antrame etape ieškota analogijų gretimų šalių archeologinėje medžiagoje. Vėliau rinkta istorinė, etnografinė, mitologinė ir ikonografinė informacija, norint nustatyti galimas lazdų su buoželėmis funkcijas.

TYRIMŲ IR LITERATŪROS APŽVALGA

Pirmą kartą lazdos su buoželėmis Lietuvos archeologinėje medžiagoje paminėtos tyrinėjimų Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje 1960–1961 m. ataskaitoje. Tyrimų autorius A. Tautavičius rastąsias geriau išlikusias lazdas su rutulinėmis buoželėmis įvardijo kaip žaidimo lazdas (Tautavičius, 1960–1961š, 124; radinių sąrašas, 127, 128, 130). Toks jų terminas pavartotas ir 1961 m., pateikiant pastarųjų tyrinėjimų apibendrinamają medžiagą. Straipsnyje autorius akcentuoja šių radinių išskirtinumą ir nurodo technologines ypatybes, bet išsamesnių interpretacijų bei išvadų nepateikia (Tautavičius, 1961, 120).

1988–1989 m. tyrinėjant viduramžių Kernavės miestą, Pajautos slėnyje buvo rastos 9 lazdų su buoželėmis liekanos. Tyrimų autorius A. Luchtanas, aprašydamas šiuos radinius pagal fizines, išorines savybes, jas pavadino buožėmis su rankenomis ir priskyrė namų apyvokos daiktams (Luchtanas, 1989š, 35; radinių sąrašas, 20, 93, 94; 1990š, 12, 15, radinių sąrašas, 43).

Vėliau (1992 m.) Kernavės miestą tyrinėjės G. Karnatka šio tipo radinius įvardijo kaip ritualams skirtų dirbinių liekanas, juos pavadindamas apeiginėmis buožėmis (Karnatka, 1993š, 5, 10).

Pradėjus intensyvius archeologinius tyrimus Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje, aptariamieji dirbiniai taip pat sieti su pagoniškomis apeigomis; jie pavadinti apeiginėmis lazdomis, greta šio užrašo parašant klaustuką (Ožalas, 2003ša, 68, 70, 84, 85, 99; 2003šb, 104, 105, 113, 2003šc, 211, 214, 216–218; 2004ša, 32–82; 2004šc, 260, 262–268; Steponavičienė ir kt., 2006š, 41–44; Blaževičius, Kaminskaitė, 2006š, 6–9, 132, 134; Striška, 2007šb, 193). Toks jų terminas Vilniaus žemutinės pilies tyrinėtojų vartojamas iki šiol.

Apibendrinamojo pobūdžio darbe apie Kernavės medinius dirbinius R. Butrimaitė šias lazdas vadina buožėmis ir priskiria darbo įrankių grupei, nors teigia, jog jų paskirtis iki šiol neaiški,

ir neatmeta nei ritualinės, nei utilitarinės jų paskirties (Butrimaitė, 2002š, 10).

M. Vitkūnas, analizuodamas XIII–XIV a. kasdienį gyvenimą Pietryčių Lietuvoje, šiuos dirbinius pristato kaip grūstuves, naudotas maistui gaminti (Vitkūnas, 2006š, 187).

D. Steponavičienė daktaro disertacijos pagrindu išleistoje monografijoje ir straipsnyje „Pagonybė, krikščionybė ir sinkretizmas: Vilniaus Žemutinės pilies duomenimis“ aptariamuosius radinius vadina apeiginėmis lazdomis, jas siedama daugiau ne su buitim, o su pagonišku ritualu, apeigų reliktais. Nors neatmetamos ir utilitarinės jų paskirties galimybės: vėliavų kotų su bumbulais ar savo skeptru, demonstruojančiu luominį savininko išskirtinumą, funkcijos (Steponavičienė, 2005, 184; 2007, 49–50).

Detaliau Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje aptiktos lazdos su buoželėmis pristatytos straipsnyje apie čia surastus XIII–XVII a. medinius dirbinius. Jame lazdos su buoželėmis priskiriamos kulto reliktams, bet neatmetama ir utilitarinė multifunkcinio pobūdžio reikšmė; atkreipiama dėmesys į galimą šių paskirčių simbiozę (Kaminskaitė, 2007, 230–234).

Likusi nedidelė informacija apie šias lazdas ar jų iliustracijos spaustintos įvairiuose tiek informaciniu, tiek mokslinio turinio leidiniuose, skirtuose Kernavės ar Vilniaus žemutinės pilies tyrimams (Kernavė, 2002; Vilniaus, 2003, 50, 212).

Šiek tiek daugiau apie šios grupės radinius yra rašę kaimyninių šalių mokslininkai. Įdomiausios ir išsamiausios publikacijos bei straipsniai liečia Novgorodo tyrinėjimus. Daugelį metų besitęsiantių tyrimų metu dėl organikai palankaus grunto aptikta gana didelė kolekcija medinių dirbinių, tarp kurių yra ir medinių lazdu su buoželėmis bei kitokios charakteristikos viršūnėmis. Dauguma šių dirbinių buvo paskelbti straipsniuose ar knygose, skirtose Novgorodo archeologinių tyrinėjimų medžiagos publikavimui, kiti pristatomi būtent šių lazdu analizei skirtuose darbuose. Paminėtini išsamesni B. Kolčino (Колчин, 1971, 21–23, 39–

46), A. Arcichovskio (Арциховский, 1956, 7–43), B. Rybakovo (Рыбаков, 1987, 682–685), G. Dubrovino (Дубровин, 1989; 1990; 2000, 126–152; 2002, 117–120), P. Gaidukovo (Гайдуков, 1992, 86, 87, 135; Гайдуков, Дубровин, 1996), L. Pokrovskajos (Покровская, 2004, 67–84) darbai.

Kituose viduramžių miestuose (Polocke, Vitebske, Gardine, Breste, Pskove, Naugarduke) rastas lazdas pristato tik trumpi aprašomojo pobūdžio paminėjimai (Штыхов, 1975, 91; Лысенко, 1985, 320; Археология Беларуси, 1993, 44; Трусаў і к., 1993, 72; Археология, 2001, 371, 484).

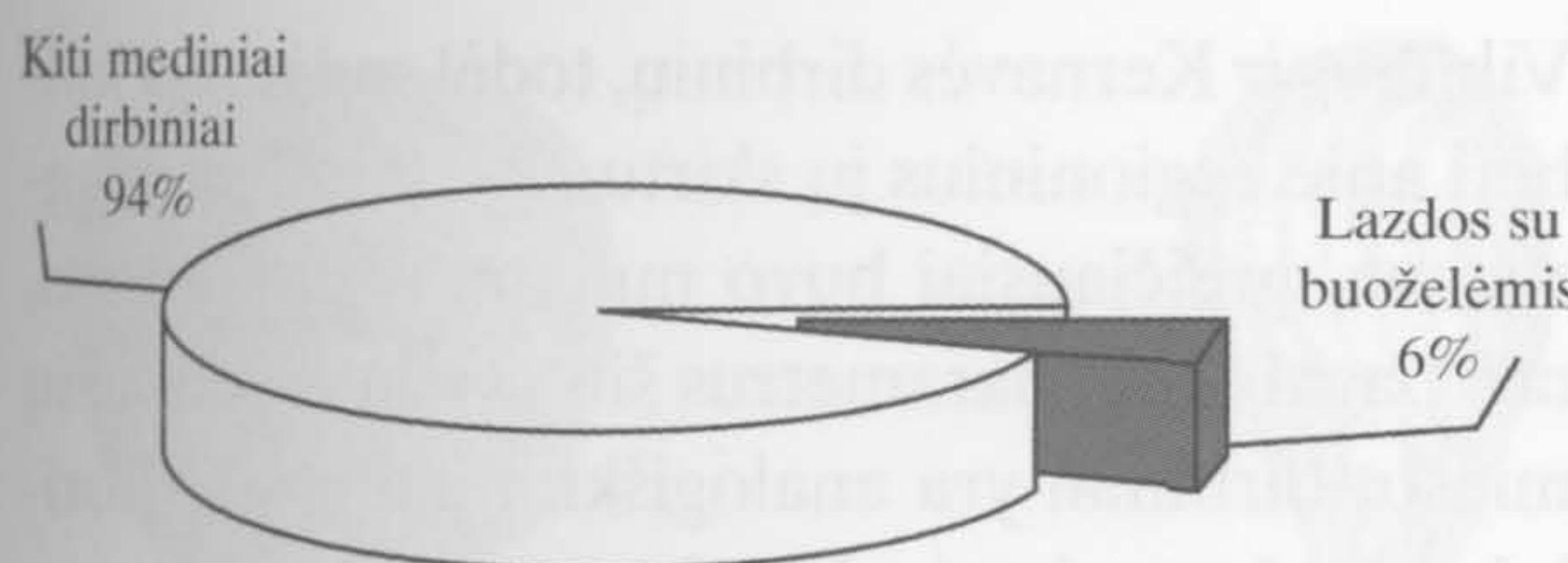
Apie Latvijos teritorijoje rastus panašius ar identiškus radinius informacijos galima rasti A. Caunės straipsniuose (Цауне, 1983, 130–133; Caune, 2007, 375–390, 560–561).

Peržvelgus šias publikacijas galima susipažinti su tam tikromis lazdu charakteristikomis, lokaliais tyrimais, bet trūksta apibendrinamojo pobūdžio darbų, kurie hipotezes apie lazdu paskirtį paverstų išvadomis ir sukoreliuotų šių radinių raidos bei išnykimo etapus skirtinguose jų paplitimo arealo taškuose. Šis straipsnis turėtų būti dar vienas žingsnis išsamesnio lazdu su buoželėmis tyrimo ir informacinių spragos apie Lietuvos teritorijoje randamus šios grupės radinius užpildymo link.

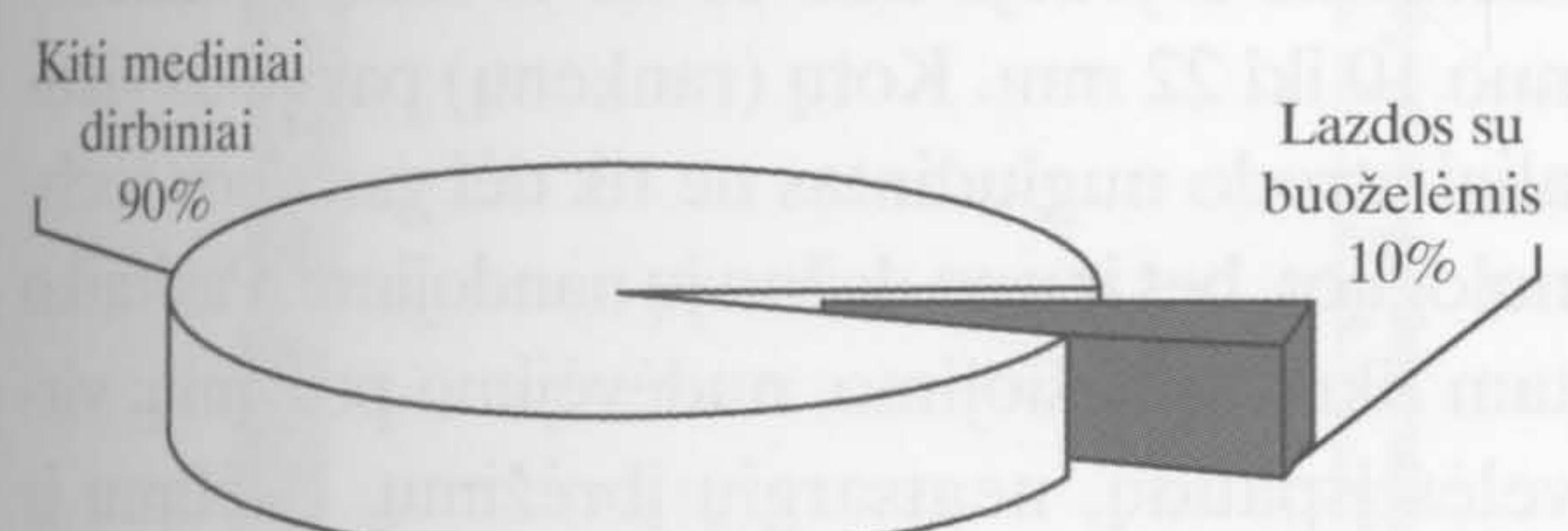
LAZDŲ SU BUOŽĖMIS CHARAKTERISTIKA

Lazdos su buoželėmis – tai plonos medinės lazdos, užsibaigiančios apskritu arba pailgu su storėjimu (1, 2 pav.). Lietuvoje rastų dirbinių kolekcija, palyginti su senuosiouose slavų miestuose rastais panašaus pobūdžio dirbiniais, neišskiriaria didele lazdu viršūnių formų įvairove. Dažniausiai tai – lašo, kriausės ar rutulio formos neornamentuotos ar nesudėtingu ornamentu puoštos buožės.

Kernavėje per visus viduramžių miesto tyrinėjimų sezonus rasta 16 vnt. tokų lazdu ar jų fragmentų, o Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje nuo 1960 iki 2008 m. – 150 vnt. Kernavėje ir Vilniuje

3 pav. Kernavėje aptiktų įvairių medinių dirbinių ir lazdų su buoželėmis kieko santykis (pagal R. Butrimaitė, 2002š).

4 pav. Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje aptiktų įvairių medinių dirbinių ir lazdų su buoželėmis kieko santykis.

šio tipo radiniai sudaro nemažą dalį visų medinių dirbinių. Kernavėje, išskaitant ir dirbinius, pagamintus iš tosies, rasta per pustrečio šimto (257) medinių dirbinių (Butrimaitė, 2002š), tarp jų – lazdų su buoželėmis, kurios sudaro 6 proc. visų iš medžio pagamintų dirbinių (3 pav.).

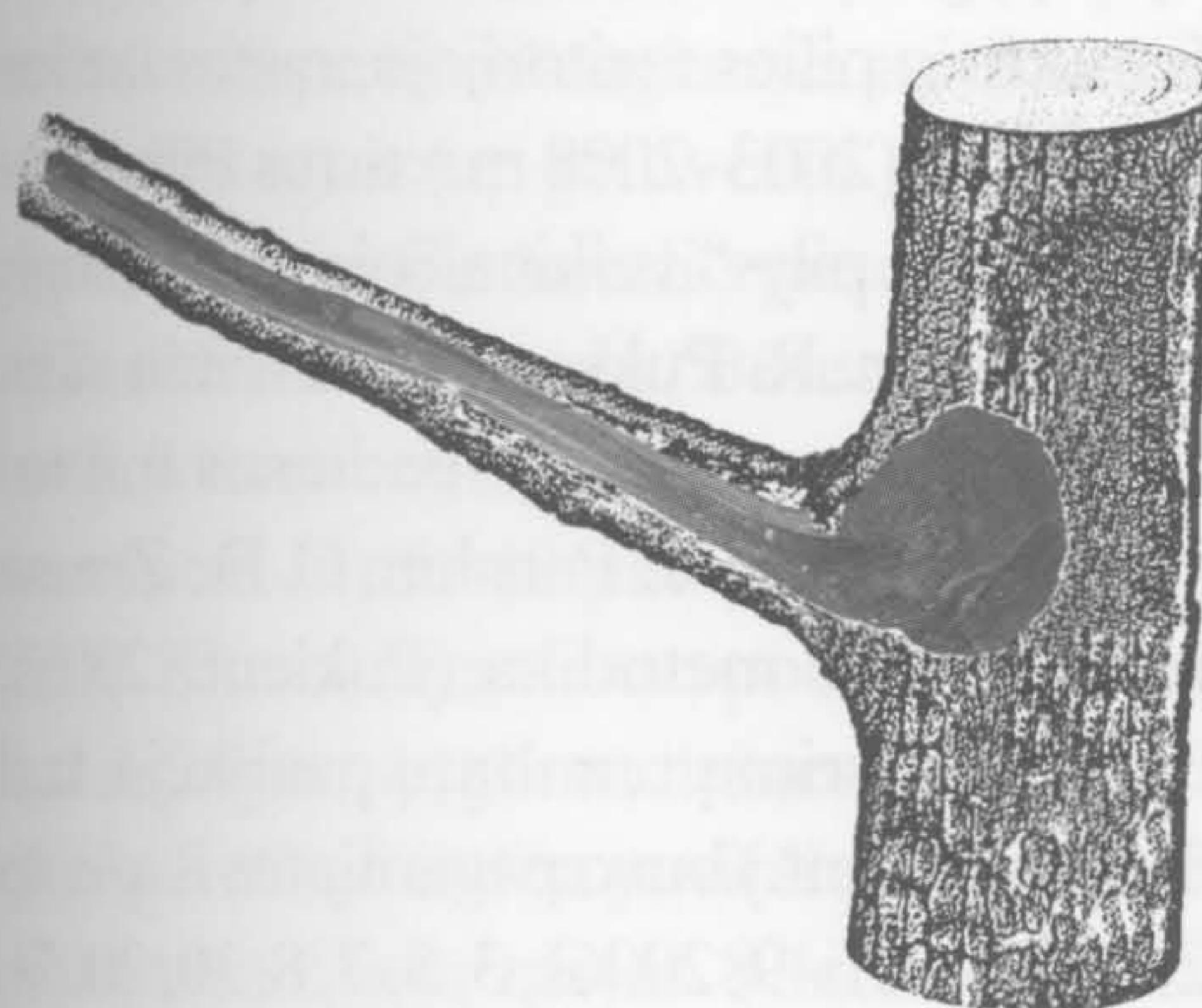
Labai gaila, bet dėl tam tikru priežasciu (sudėtingų tyrimų sąlygų, esant aukštam grunto vandens lygiui, greito lauko darbų tempo ir pan.) tyrimų ataskaitose pateikta informacija apie šiuos dirbinių radimo aplinkybes ne visuomet pateikiamą arba yra fragmentiška.

Vilniaus žemutinės pilies teritorijos analizuo-

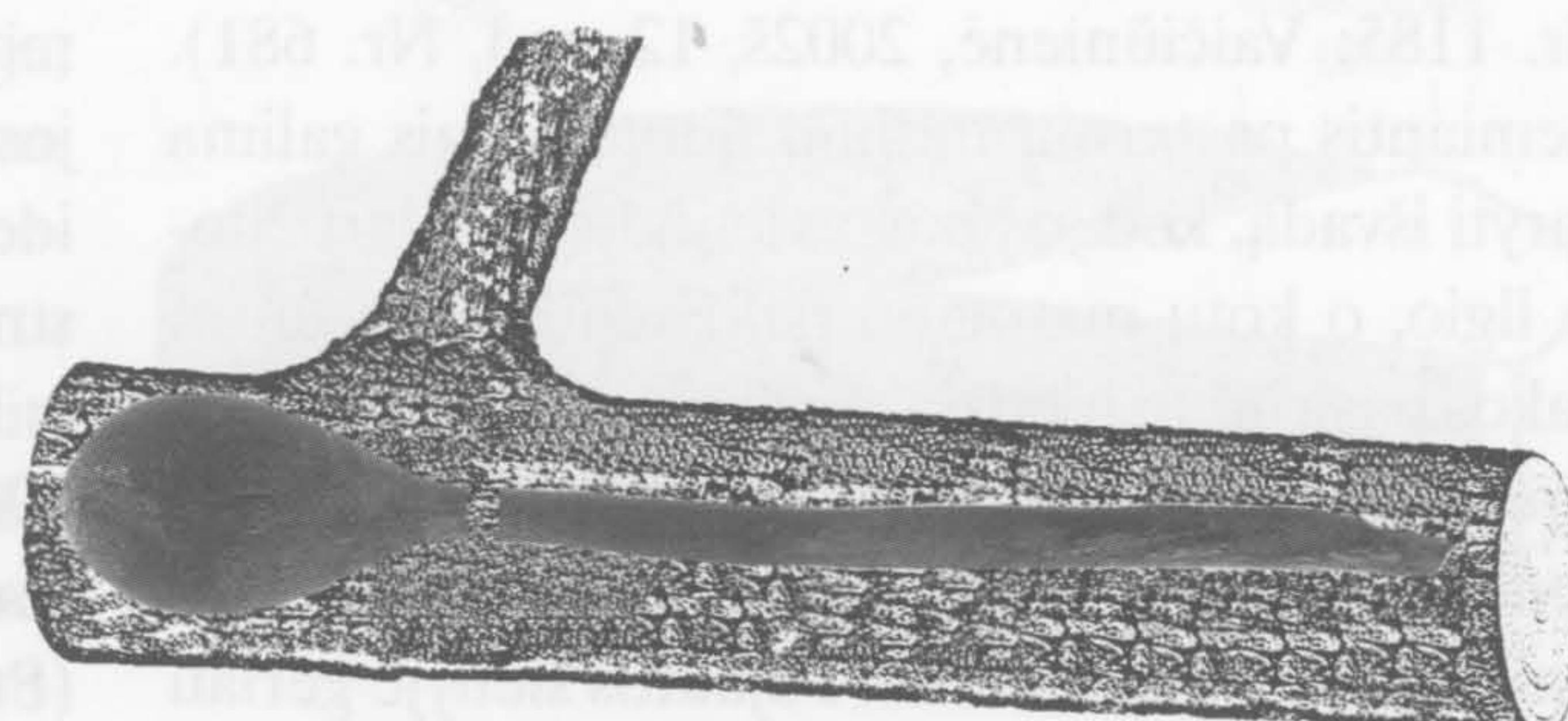
jami radiniai sudaro 10 proc. visų medinių radinių (4 pav.), išskaitant ir tuos, kurie chronologiskai nėra to paties laikotarpio. Siekiant tiksliau iliustruoti šių radinių santykį su kitais tos pačios medžiagos dirbiniais, galima nurodyti pastaraisiais metais atliktų tyrimų statistiką: tyrinėjant Valdovų rūmų pietinio, rytinio ir vakarinio korpusų priegas 2002 m., be 90 medinių radinių, surinkta 8 lazdų su buoželėmis liekanų (Ožalas, 2003ša, 68, 70, 84, 85, 99; 2003šb, 104, 105, 113, 2003šc, 210–218), 2003–2005 m. tyrinėjant Valdovų rūmų II oficiną, tarp 158 radinių – 10 lazdų fragmentų (Blaževičius, Kaminskaitė, 2006š, 4–11), o 2003 m. tyrinėjant Valdovų rūmų pietinio korpuso priegas, rastos net 54 lazdos (Ožalas, 2004ša, 33–82; 2004šc, 260–269).

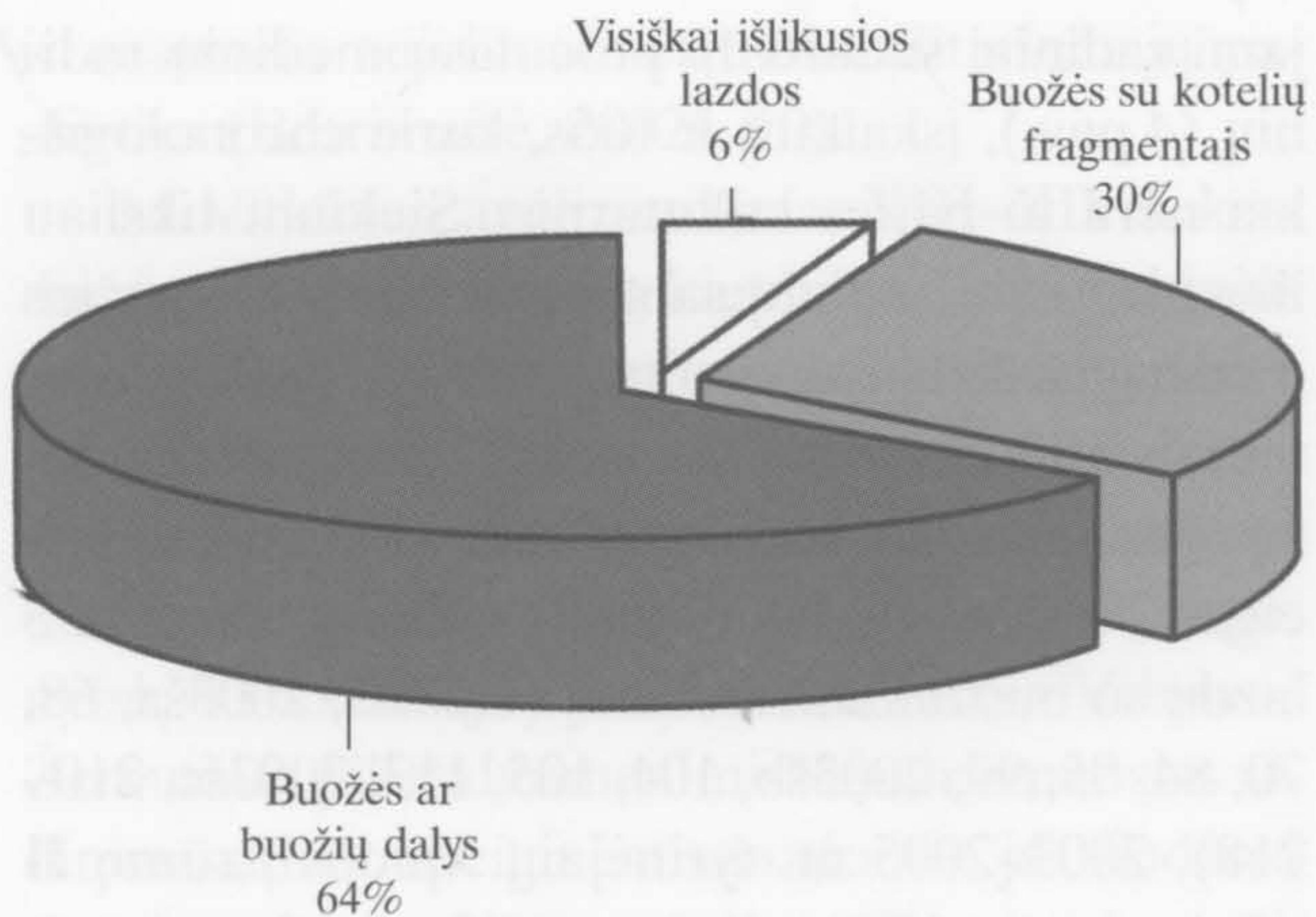
Lietuvoje randamas lazdos su buoželėmis tarp panašių dirbinių galima atpažinti pagal jų gamybos būdą (5 pav.). Jos dažniausiai gamintos naudojant kamieno ir šakos sandūros dalį: buožė išdrožiama iš kamiene susiformavusio gumbo, o pati šaka panaudojama kotui. A. Tautavičius nurodo, kad buvusi ir kita gamybos technologija, kai lazdos darytos iš dviejų dalių – iš storesnio medžio gabalo išdrožtos kriausės formos buožės ir, išilgai pragréžus, į ją išstatyto kotelio (Tautavičius, 1961, 120).

Kadangi archeologinių tyrimų metu dažniausiai randamos arba sulūžusios, arba blogai išlikusios lazdos (dažniausiai buožės – 64 proc., rečiau

5 pav. Lazdų gamybos būdai. I. Kaminskaitės pieš.

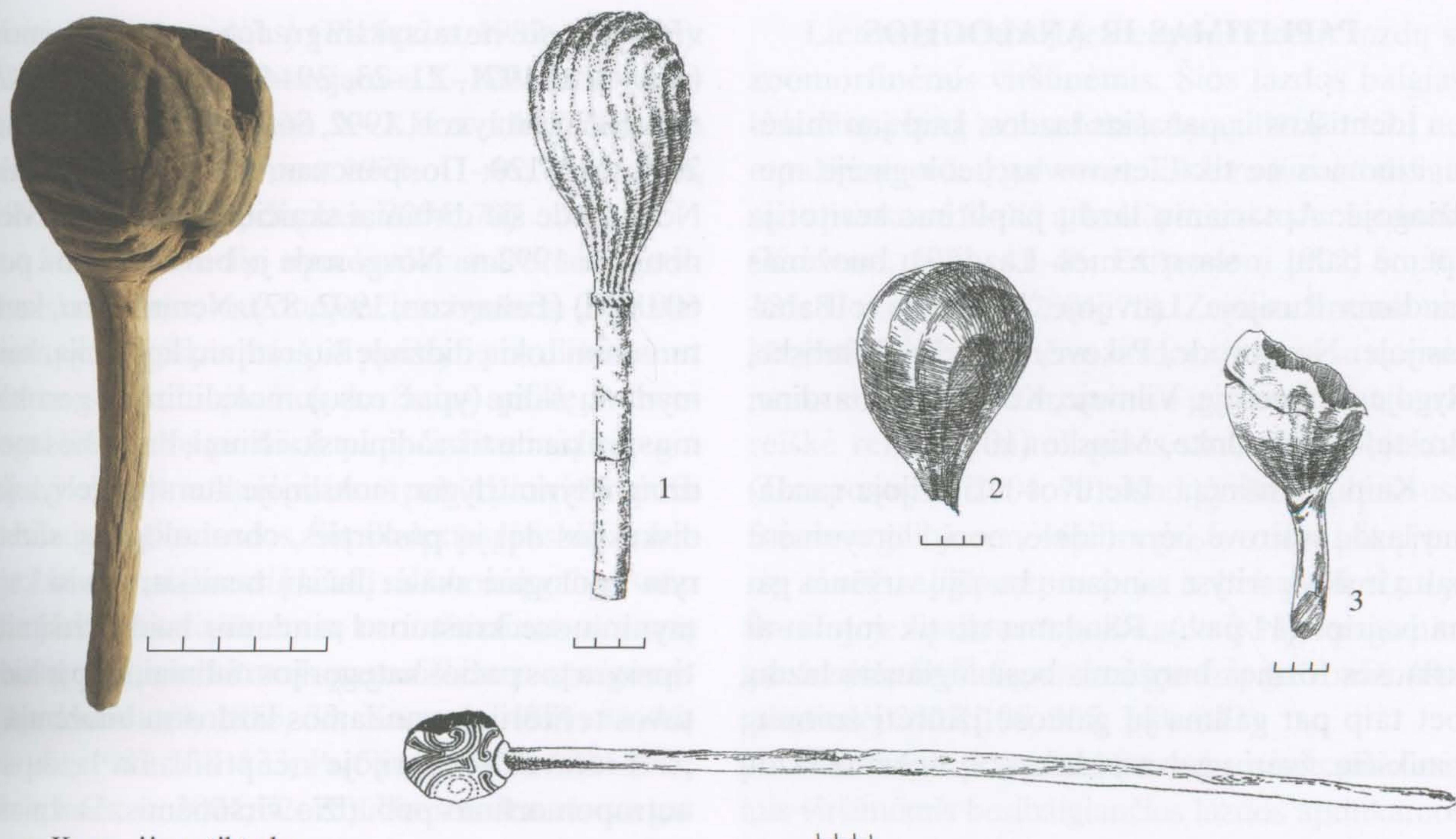
6 pav. Lazdų su buožėmis išlikimo diagrama.

buožės su kotelių fragmentais – 30 proc., o dar rečiau – visiškai išlikusios lazdos – 6 proc.) (6 pav.), visi pateikti apibendrinimai bus šiek tiek sąlyginiai.

Tiek Vilniuje, tiek Kernavėje rastų lazdų viršinių ilgis svyruoja nuo 42 iki 140 mm, skersmuo – nuo 35 iki 93 mm. Sunku išskirti vyraujančių matmenų buožes, kadangi matmenys nuo mažiausio iki didžiausio pasiskirstę gana tolygiai. Lazdų kotų išsamią charakteristiką gali pateikti tik visiškai išlikusios lazdos. Vilniuje rasta 10 vnt. visiškai išlikusių lazdų (Tautavičius, 1960–1961š, radinių sąrašas, 130, rad. Nr. 1147; Ožalas, Urbanavičius, 2000š, 5, 10, rad. Nr. 1; Ožalas, 2003šb, 214, rad. nr. 44; 2004ša, 80; 2004šb, 173; 2004šc, 268, rad. Nr. 124; Blaževičius, 2005–2007š, rad. Nr. 84, 183, 196; Ožalas, 2004–2006ša, rad. Nr. 30; Ožalas, 2004–2006šb), o Kernavėje – tik 2 vnt. labiau išlikusių (Luchtanas, 1989š, radinių sąrašas, 94, rad. Nr. 1185; Vaičiūnienė, 2002š, 12, rad. Nr. 681). Remiantis pastarųjų radinių duomenimis galima daryti išvadą, kad jos buvo vienodo standartizuoto ilgio, o kotų matmenų paklaidai galėjo turėti įtakos pasirinkto medžio ruošinys. Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje aptiktų lazdų ilgis svyruoja nedaug – nuo 630 iki 770 mm, jų kotų ilgis atitinkamai – nuo 550 iki 726 mm. Pajautos slėnyje geriau išlikusių lazdų ilgis tesiekia nuo 330 iki 425 mm. Dėl radinių fragmentišumo negalime palyginti

Vilniaus ir Kernavės dirbinių, todėl sudėtinga kalbėti apie regioninius jų skirtumus, kurie jei ir egzistavo, greičiausiai buvo nulemti atsitiktinumo, nes pagal kitus parametrus šių dviejų viduramžių miestų dirbiniai yra analogiški. Lietuvos teritorijoje randamų lazdų kotai gana ploni, tolygaus skersmens per visą ilgi: Kernavėje rastų lazdų skersmuo svyruoja nuo 10 iki 19 mm, Vilniaus – nuo 10 iki 22 mm. Kotų (rankenų) paviršius vizualiai atrodo nugludintas ne tik dėl gamybos technologijos, bet ir nuo dažno jų naudojimo. Pasitaiko tam tikrų apnešiojimo, nudėvėjimo požymių: virvelės įspaudų, neatsargių įbrėžimų, įskėlimų ir pan. Apie kotų puošybą taip pat nedaug ką galima pasakyti, kadangi duomenų turime tik apie trijų lazdų kotų dailinimą. Viena iš jų puošta negiliomis, siauromis, peiliuku suformuotomis įkartelėmis ir skersiniaisiais ranteliais, iš kurių sukurta nesudėtinga kompozicija (Tautavičius, 1960–1961š, radinių sąrašas, 130, rad. Nr. 1147). Kitą kotų puošimo variantą iliustruoja dvi lazdos, kurių kotelio ir buožės jungtį puošia iškilus žiedas (Striška, 2003–2004š, rad. Nr. 2538; Blaževičius, 2005–2007š, rad. Nr. 196). Kotų galai gana įvirūs: kai kurie užbaigiami nežymiu nusmailėjimu, kiti – taisyklingu nukirtimu, o dažniausiai – netaisyklingu užapvalinimu. Rasta lazda, pagaminta iš žievėtos šakos (LNMŠ, AS, 360, inv. Nr. 387:195).

Dauguma tiek Vilniuje, tiek Kernavėje rastų lazdų drožtos iš ažuolo. Kernavėje šių dirbinių medžio rūšis nustatyta pagal vizualių medienos požymius. Vilniuje, Žemutinės pilies teritorijoje, rastos lazdos pastaraisiais metais (2003–2008 m.) tirtos Pilių tyrimo centre „Lietuvos pilys“ veikiančioje dendrologijos laboratorijoje. Dr. R. Pukienė šių dirbinių rūšis identifikavo atlikusi anatominę medienos mikrostruktūros analizę pagal A. J. Panshin, C. De Zeeuw ir F. H. Schweingruber metodiką (Pukienė, 2005š; 2006š; 2007š). Iš šių tyrimų rezultatų paaikėjo, kad visos tirtos lazdos (33 vnt.) buvo pagamintos iš ažuolo (Pukienė, 2005š, 3, 4, 6–9; 2006š, 3, 5, 7, 8, 10; 2007š, 1, 2, 4, 5, 8, 9), išskyrus vieną, kuri buvo išdrožta iš guobos (Pukienė, 2005š, 3).

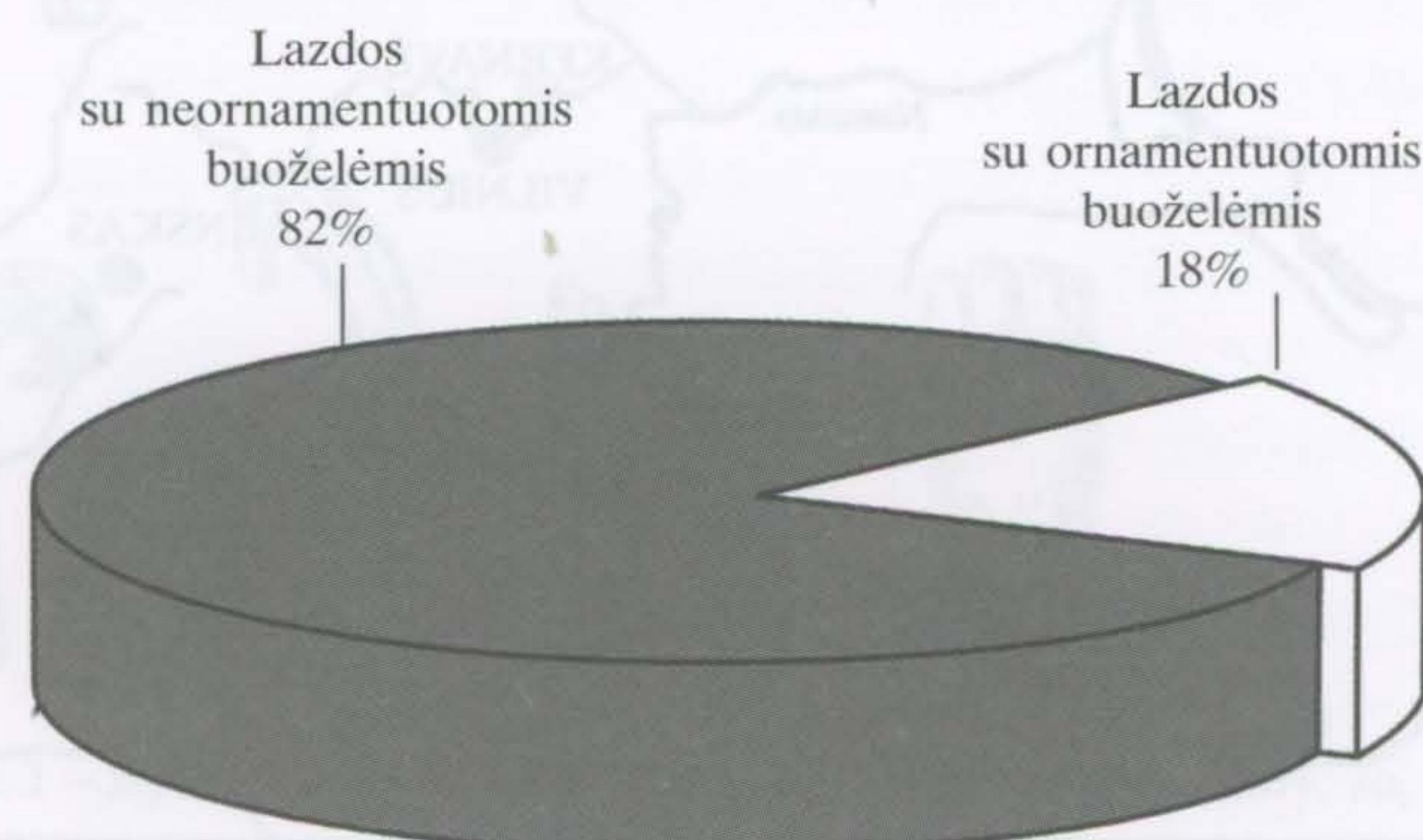
7 pav. Kernavėje aptikta lazda su ornamentuota buožele (Karnatka, 1993š, 5, 10, rad. Nr. 15). I. Kaminskaitės nuotr.

8 pav. Lazdų su ornamentuotomis buožėmis pavyzdžiai (pagal: 1 – Striška, 2003–2004š, rad. Nr. 2519; 2, 3 – Ožalas, 2004šc, 262, 266, rad. Nr. 38, 78; 4 – Ožalas, Urbanavičius, 2000š, 5, 10, 12, 19, 20, rad. Nr. 1). A. Mizgirienės pieš.

Pagal turimą medžiagą rastasias lazdas galima būtų skirstyti į ornamentuotas ir neornamentuotas. Kernavėje aptikta tik 1 ornamentuota lazda (7 pav.), o Vilniuje – 28 (8 pav.), tai sudaro 18 proc. visų medinių lazdų su buoželėmis, rastų Žemutinės pilies teritorijoje (9 pav.). Lietuvos teritorijoje aptiktos buožės puoštos dailiosios drožybos būdu. Išskirtinas dviejų tipų ornamentavimas (8 pav.). Daugiausia aptikta lazdų su tiesių ar vingiuotų griovelį ornamentu, kuris prasideda vienoje kotelio pusėje ir baigiasi kitoje, apimdamas visą buožę. Būtent šio tipo ornamentui priklauso vienintelė Kernavėje aptikta ornamentuota lazda (9 pav.) ir 20 Vilniuje aptiktų lazdų. Kitam ornamento pobūdžiui galima priskirti sudėtingesnes geometrines kompozicijas, išdėstytes per visą buožės paviršių. Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje rastos 8 lazdos su taip puoštoms buoželėmis.

Pagal kitus parametrus greičiausiai šie dirbi-

nai tarpusavyje buvo labai panašūs, o galimi matmenų svyravimai, kaip jau minėta, greičiausiai priklausė nuo pasirinkto ruošinio matmenų. Todėl kiek per anksti kalbėti apie šių dirbinių detalesnę tipologiją. Jei lazdos būtų sveikos, reikėtų atkreipti dėmesį į jų kotų ilgi, puošybą bei galiuko požymius.

9 pav. Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje aptiktų lazdų su ornamentu ir be ornamento santykis.

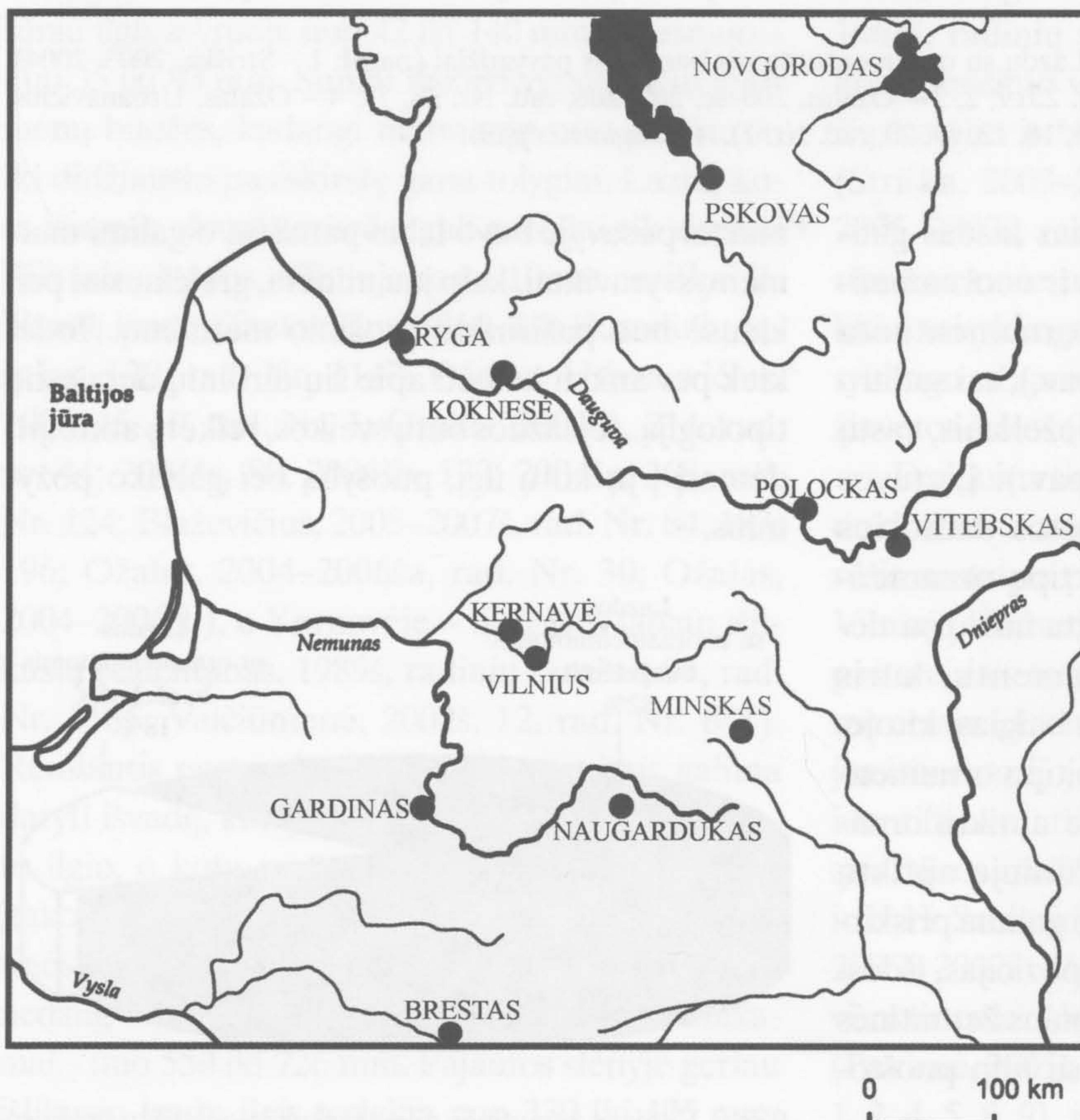
PAPLITIMAS IR ANALOGIJOS

Identiskos ir panašios lazdos, kaip jau minėta, žinomos ne tik Lietuvos archeologinėje medžiagoje. Aptariamų lazdų paplitimo teritorija apėmė baltų ir slavų žemes. Lazdų su buožėmis randama Rusijoje, Latvijoje, Lietuvoje ir Baltarusijoje: Novgorode, Pskove, Polocke, Vitebske, Rygoje, Koknesėje, Vilniuje, Kernavėje, Gardine, Breste, Naugarduke, Minske (10 pav.).

Kaip jau minėta, Lietuvos teritorijoje randamu lazdų įvairovė nėra didelė, nors kaimyninėse baltų ir slavų srityse randamų buožių viršūnės gana įvairios (11 pav.). Randama ne tik rutulio ar kriausės formos buožėmis besibaigiančių lazdų, bet taip pat galima jų galuose įžiūrėti žmonių, paukščių, žvérių galvas, rankas, aptinkama lazdų

viršūnių su netaisyklingų formų viršūnėmis (Колчин, 1971, 21–23, 39–46; Рыбаков, 1987, 682–685; Гайдуков, 1992, 86, 87, 135; Дубровин, 2002, 117–120; Покровская, 2004, 67–84). Vien Novgorode šie dirbiniai skaičiuojami šimtais vienetų (iki 1992 m. Novgorode jų buvo surinkta per 600 vnt.) (Гайдуков, 1992, 87). Nenuostabu, kad, turėdami tokią didžiulę šių radinių kolekciją, kaimyninių šalių (ypač rusų) mokslininkai gerokai mus lenkia ne tik radinių skaičiumi, bet ir šios medžiagos tyrimų lygiu: mokslinėje literatūroje vyksta diskusijos dėl jų paskirties, chronologijos, sudaryta tipologinė skalė. Tačiau neaišku, ar visi kaimyniniuose kraštuose randamų lazdų viršūnių tipai yra tos pačios kategorijos radiniai, kaip ir Lietuvos teritorijoje randamos lazdos su buožėmis.

Lietuvos teritorijoje neaptinkama lazdų su antropomorfinio pobūdžio viršūnėmis. Dažniausiai jos siejamos su namų dvišiomis, šeimų globėjais ar užtarėjais (rus. – домовые) (Арциховский, 1956, 33). Yra nuomonė, kad antropomorfines viršūnės padarytos pagal griežtą kanoną ir tikriausiai neturėjo utilitarinės funkcijos (Покровская, 2004, 70). Kad lazdos su žmonių atvaizdais sietinos su pagoniškais stabais, įrodo arabų keliautojo Ibn-Fadlano, 922 m. apsilankiusio netoli Volgos, pagoniškų dievybių paminėjimas: „[...] kiek vienas iš jų (pirklių) prieina prie įbesto medžio gabalo, kuris turi veidą, panašų į žmogaus [...]“ (Крачковский, 1939, 79–80). B. Rybakovas, remdamasis gana velyvomis bulgariškomis šių radinių analogijomis, iškélė hipotezę, kad tokios lazdos tarsi krivulės (rus. – тояги) galėjo būti nau-

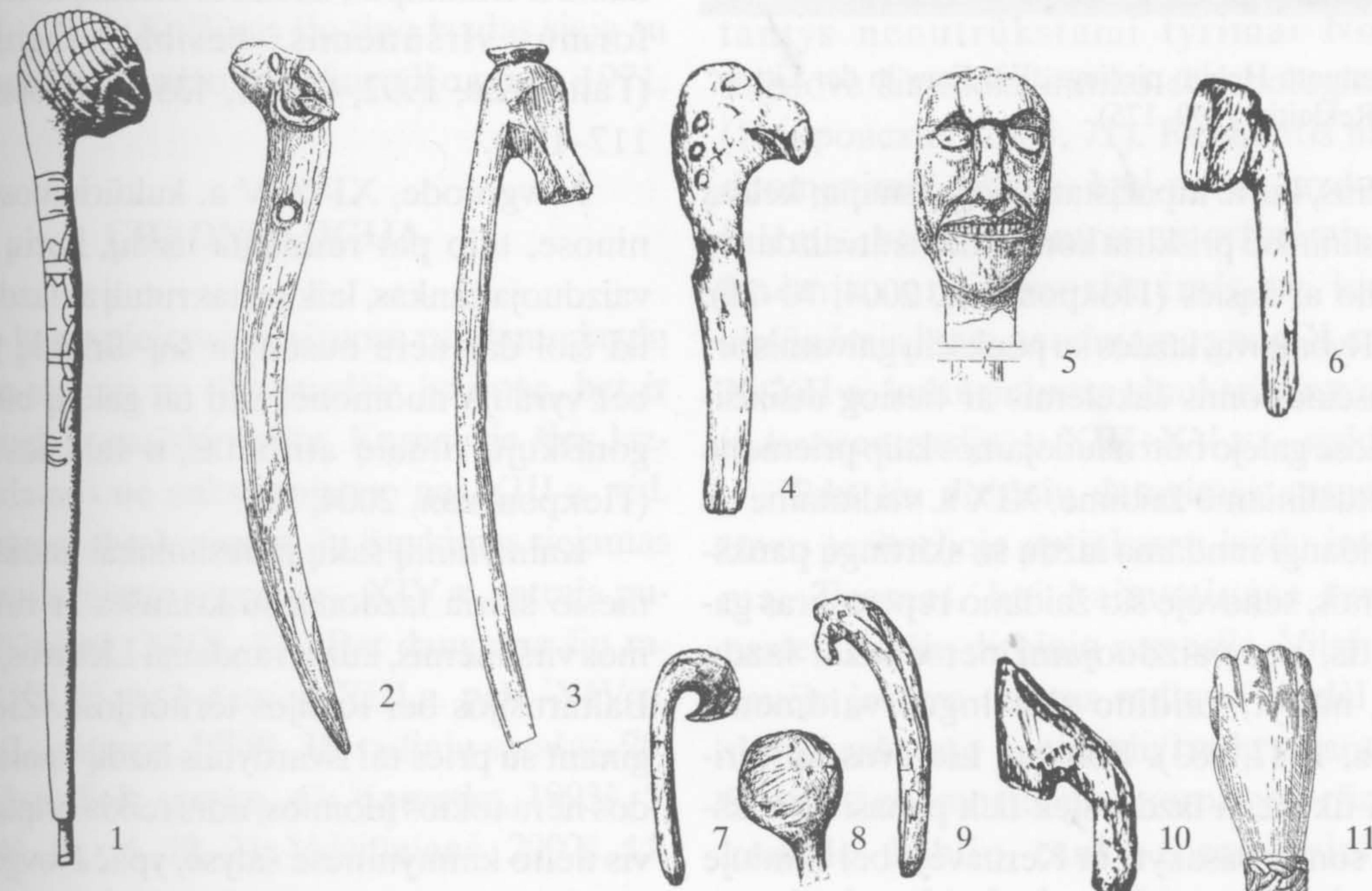
10 pav. Medinių lazdų su buoželėmis paplitimo žemėlapis. I. Kaminskaitės brėž.

dojamos per rusalijas¹ (Рыбаков, 1987, 682–683). Šio tipo lazdos yra datuojamos X–XIV a., bet daugiausia jų aptinkama X–XII a. kultūrinuose sluoksniuose (Колчин, 1971, 41–46; Гайдуков, 1992, 86, 87; Покровская, 2004, 70).

Semantiškai šio tipo lazdoms artimos medinės skulptūros, vaizduojančios žmones. Jų datavimas analogiškas prieš tai aprašytiems dirbiniams. Žmones vaizduojančius drožinius aptikę archeologai linkę juos priskirti tai pačiai radinių kategorijai, į kurią įtrauktos įvairaus pobūdžio viršūnėmis besibaigiančios lazdos. Šių skulptūrų paskirtis, matyt, buvo labai panaši į lazdų su žmonių galvas vaizduojančiomis viršūnėmis, kurios sietinos su namų dvasių kultu ar kitomis pagoniškomis apeigomis (Арциховский, 1956, 33; Колчин, 1971, 41–46; Цауне, 1983, 130–133; Рыбаков, 1987, 682–685; Покровская, 2004, 72–73). Nors neatmetama galimybė, kad kai kurios iš jų galėjo atlikti žaislų funkcijas (Хорошев, 2004, 87).

Lietuvos teritorijoje neaptinkama ir lazdų su zoomorfinėmis viršūnėmis. Šios lazdos baigiasi briedžiu, elniu, avinu, lokių, šunu, liūtų ir kitų neatpažintų gyvūnų galvomis. Tokie radiniai dažniausiai aptinkami X–XI a. kultūrinuose sluoksniuose (Колчин, 1971, 41–46; Гайдуков, 1992, 86, 87, 135; Покровская, 2004, 70). Zoomorfinėmis viršūnėmis besibaigiančios lazdos sietinos su dar akmens amžiuje susiformavusiu gyvūnų kultu, kurie reiškė religinės-mitologinės struktūros objektus (Покровская, 2004, 70). Kad gyvūnų kultas susiformavo gilioje senovėje ir egzistavo ilgą laiką įvairių tautų religijose, tarp jų ir baltų, iliustruoja Šventojoje aptiktos trys iš kaulo ir rago pagaminotos lazdos, besibaigiančios gyvūnų galvomis (Rimantienė, 2005, 100, 305, 340–342).

Vaizduojančios paukščius arba ornitomorfiniėmis viršūnėmis besibaigiančios lazdos aptinkamos X–XIV a. kultūrinuose sluoksniuose, bet ir jos labiausiai paplitusios X–XI a. Dauguma jų vaizduo-

11 pav. Įvairių tipų lazdos, rastos tyrinėjant Novgorodą (pagal: 1 – Rybakov, 1982, 254; 2, 3, 5, 11 – Покровская, 2004, 76, 77, 79, 81; 4, 6, 7, 8, 9, 10 – Гайдуков, 1992, 135).

¹ „Rusalijos“ (rus. русалии) – rusų žiemos ir vasaros ritualinė šventė, kurios pagrindinės veikėjos – undinės (Рыбаков, 1987, 674, 678).

12 pav. Sigmundo Heldto piešinys „Ein Fraw in der Littaw“ (XVI a.) (Reklaitis, 1999, 175).

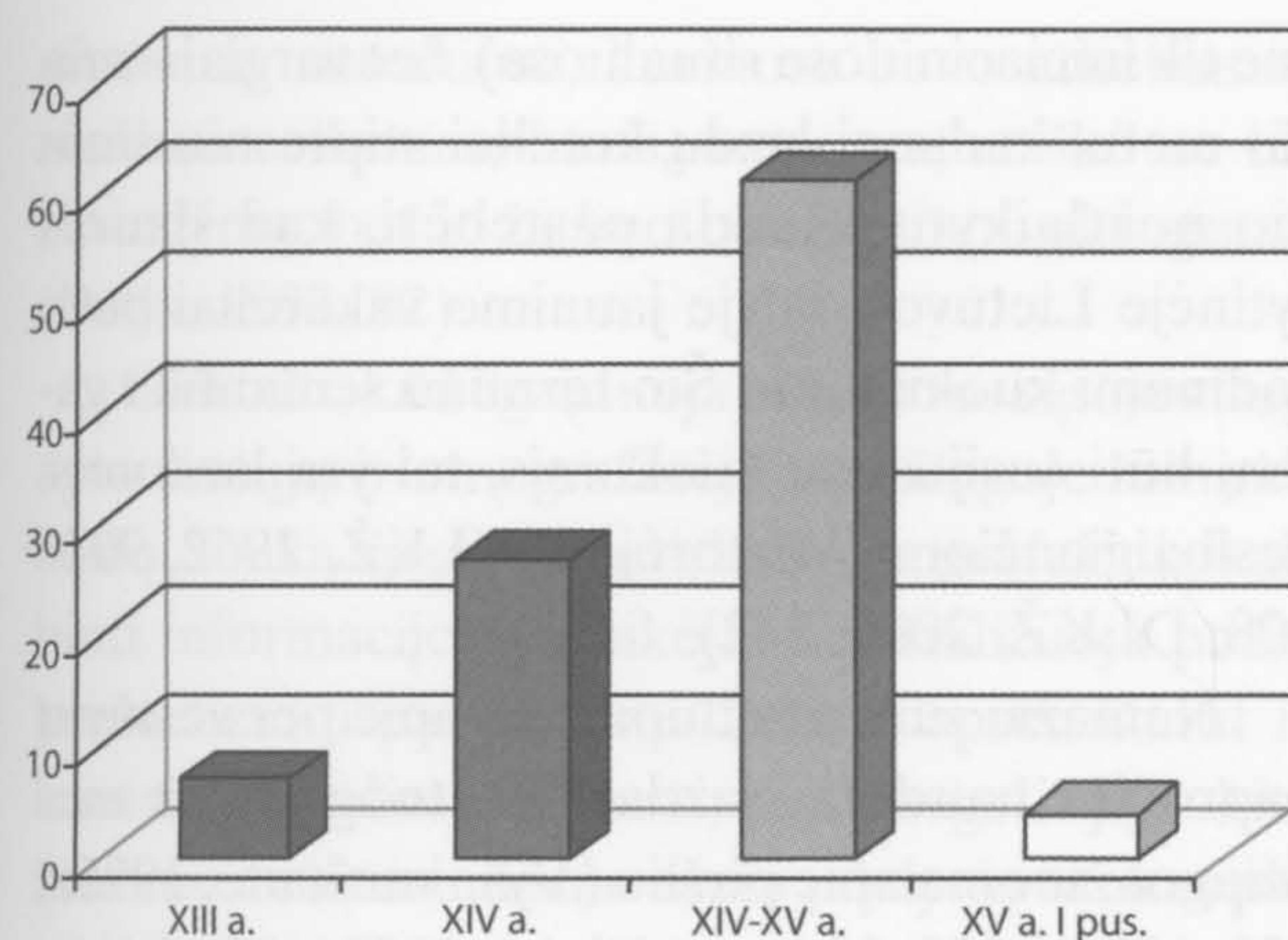
ja paukščius, kurie atpažįstami pagal snapą; keletą iš jų mokslininkai priskiria konkretniems atvaizdams, pvz., erelio ar žąsies (Покровская, 2004, 70–71). Pagal B. Rybakovą, lazdos su paukščių galvomis arba paprasčiausiomis šakelėmis ar tiesiog atsikišimais galuose galėjo būti naudojamos kaip priemonė žiemos ritualiniame žaidime, XIX a. vadintame „в русь“. Kadangi randama lazdu su skirtingu paukščių galvomis, senovėje šio žaidimo repertuaras galėjo skirtis, nes vaizduojami personažai lazdu galuose, matyt, vaidino skirtingus vaidmenis (Рыбаков, 1987, 683). Kadangi Lietuvos teritorijoje rasta tik viena lazda, šiek tiek panaši į paukščio galvą, sunku pasakyti, ar Kernavėje bei Vilniuje egzistavo ritualinis paprotys – žaidimas, kuriam reikėjo panašių lazdu ir kuris išnyko kartu su pagonybe. Etnografiniai duomenys rodo, kad paukščio simbolika liaudies mene buvo populiarai (Dundulienė, 2006), bet panašių medinių lazdu

neužfikuota. Ikonografiniai šaltiniai galima paręsti prielaidą, kad vis dėlto ir Lietuvos teritorijoje panašūs dirbiniai egzistavo. S. Heldto piešinyje (12 pav.) „Ein Fraw in der Littaw“ paaižduota turtinga moteris gražias drabužiais. Šalia jos stovi vaikas, iškibęs į motinos rūbą, ir laiko, kaip rašo P. Reklaitis, lazdelę su paukščio galva pavidalo žaislą. Panaši moteris su vaiku, rankoje laikančiu lazdu, randama ir H. Adelhauserio Gardino vaizde (Reklaitis, 1999, 175). Tad gali būti, kad perpiešta gardiniška scena galėjo tik iš dalies atspindėti Lietuvos moters ir jos vaiko atvaizdus ir svetimą mūsų kraštui žaislą.

Novgorodo tyrinėtoja L. Pokrovskaja išskiria lazdas su stilizuotomis viršūnėmis, kurios primeina paukščių ir gyvūnų galvas ar kitas neaiškias būtybes, padarytas iš neapdirbtos kamieninės šakos. Šio tipo lazdu chronologija apima X–XIV a., bet daugiausia jų aptinkama X–XI a. kultūriniuose sluoksniuose (Покровская, 2004, 71). Aptinkama ir trikampio, kablio ar kitokių netaisyklingų formų viršūnėmis besibaigiančių lazdu (Гайдуков, 1992, 86, 87, 135; Дубровин, 2002, 117–120).

Novgorode, XI–XIV a. kultūriniuose sluoksniuose, taip pat randama lazdu, kurių viršūnės vaizduoja rankas, laikančias rutulį ar lazdelę. Nors iki šiol dar nėra nustatyta šių dirbinių paskirtis, bet vyrauja nuomonė, kad tai galėtų būti ne pagoniškų ritualų atributas, o valdžios simbolis (Покровская, 2004, 72).

Kaimyninių šalių mokslininkai mažiausiai dėmesio skiria lazdoms su kriausės ar rutulio formos viršūnėmis, kurių randama Lietuvos, Latvijos, Baltarusijos bei Rusijos teritorijose. Žinoma, lyginant su prieš tai išvardytais lazdu tipais, šios lazdos nėra tokios įdomios, nors reikia pripažinti, kad vis dėlto kaimyninėse šalyse, ypač Novgorodo tyrinėjimų metu, surinkta labai įdomi sudėtingais ornamentais puoštų lazdu kolekcija. Šios lazdos skirstomos į dvi grupes: pirmajai priklauso lazdos su storomis rankenomis ir masyviomis buželėmis, o antrajai – trumpesnės su mažesnėmis,

13 pav. Lazdų su buoželėmis, rastų Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje, chronologinis pasiskirstymas.

bet sudėtingais ornamentais puoštomis galvutėmis (Колчин, 1971, 21). Šių dirbinių chronologija taip pat sutampa su prieš tai aptartu lazdu datavimu. Jų randama X–XIV a. kultūriuose sluoksniuose, nors daugelis lazdu datuotinos X–XII a. (Гайдуков, 1992, 86, 87, 135; Покровская, 2004, 71–72). B. Kolčinas šio tipo lazdas sieja su išskirtinumo, prestižo ženklais (Колчин, 1971, 21).

CHRONOLOGIJA

Nuo kaimyniniuose kraštuose randamų lazdu mūsiškės skiriasi ne tik skurdžia įvairove, bet ir chronologiniu pasiskirstymu. Kernavėje šios lazdos randamos ne ankstesniuose nei XIII a. vid. kultūriuose sluoksniuose. Jų išnykimas siejamas su Kernavės miesto regresija – XIV a. antraja puose (Vaičiūnienė, 2002š, 13). Bet dauguma šių radinių (15 iš 16 vnt.) datuoti XIII a. pab.–XIV a. pr./vid. (Luchtanas, 1989š, 35, radinių sąrašas, 20; 1990š, 15, radinių sąrašas, 43; Karnatka, 1993š, 5, 10; 1994š, 15, 16, 22, 24; Vaičiūnienė, 2002š, 11, 12, 13).

Vilniuje ankstyviausios lazdos datuojamos taip pat ne anksčiau kaip XIII a. (LNMS, AS, 327–333; Striška, 2007ša, 67, 69). Vėlyviausios lazdos randamos XV a. pradžios kultūrių sluoksnių hori-

zontuose (Rackevičius, 2003š, 107, 116; Steponavičienė ir kt., 2006š, 41). Didžiausia šių radinių koncentracija aptinkama XIV pab.–XV a. pr. datuojamuose kultūriuose sluoksniuose (Ožalas, 2004ša, 32–82; Steponavičienė ir kt., 2006š, 41–44) (13 pav.).

Pirmasis apibendrintą slavų teritorijoje aptinkamų lazdu chronologinę seką 1982 m. pateikė B. Rybakovas. Pagal jį, seniausios lazdos iki krikščionybės įvedimo baigdavosi antropomorfinėmis viršūnėmis, kurios po krikščionybės neišnyko, bet vietoj žmonių galvų XI ir XII a. kultūriuose sluoksniuose atsirado kitokių lazdu viršūnių vaizdavimų – erelių, gulbių, ančių, šunų, elnių. XII–XIII a. sandūroje lazdu formos staiga ėmė kisti, jų padaugėjo. Šio laikotarpio lazdos galuose turėjo didelius geometriniais ornamentais puoštus rutulius. XIV a., Strigolnikų sektos gyvavimo metu, vėl buvo naudojamos, kaip ir X a., barzdottedžių žmonių galvomis užsibaijančios lazdos (Rybakov, 1982, 249–255). Vyksiantys nenutrūkstami tyrimai Novgorode sugriovė šią mokslininko chronologinę schemą (Покровская, 2004, 71). Remiantis naujausiais duomenimis aiškėja, kad ne tik lazdos su buoželėmis, bet ir su antropomorfinėmis, zoomorfinėmis, ornitomorfinėmis ar kitokiomis viršūnėmis buvo naudojamos nuo X a. iki XV a. X–XII a. kultūriuose sluoksniuose pastebima jų koncentracija, o XIII–XV a. – nykimas.

Toks šių dirbinių datavimas apsunkina Lietuvos teritorijoje aptinkamų lazdu interpretavimą. Tuomet, kai kaimyninėse teritorijose pastebima šių dirbinių regresija, Vilniuje ir Kernavėje jos yra dažnas radinys. Kodėl neturime slavų kraštuose paplitusių lazdu su antropomorfinėmis, zoomorfinėmis, ornitomorfinėmis, trikampio, kablio, rankų formos viršūnėmis – atsakyti sunku, kadangi Lietuvoje nėra tokio archeologinio objekto su medienai išlikti palankiu dirvožemiu, kurio kultūriniai sluoksniai būtų datuojami X–XII a. ar X–XIII a., o dar geriau – X–XV a.

PASKIRTIES INTERPRETACIJOS

Dauguma kaimyninių kraštų mokslininkų paňiuose archeologiniuose radiniuose linkę ieškoti pagonybės atspindžių ir sieti juos su tam tikru ritualu ar apeigų atributais, kai kurie jų, rekonstruodami tam tikras kulto detales, ikikrikščioniškąjį religiją pristato būtent šio tipo radiniai.

Darydami tiek prielaidas, tiek išvadas apie aptariamuį lazdu funkcijas, mokslininkai remiasi etnografinėmis analogijomis. Vadovaujantis tuo pačiu principu buvo peržiūrėta dalis etnografinės medžiagos. Peržvelgta informacija buvo susijusi su etnochoreografija kaip artimiausia sritimi, pasak D. Urbanavičienės, galinčia įvairiapusiškai atskleisti daugelį žmogaus būties sričių: pasaulėžiūrą, religiją, papročius, meną, istorines, socialines, kultūrines ar net ekonomines aplinkybes (Urbanavičienė, 2000, 9).

Paaiškėjo, kad etnografinėje medžiagoje yra gana nemažai duomenų ar bent jau užuominų apie lazdu naudojimą šokiųose, žaidimuose, kai kuriose apeigose. Daugeliu atvejų lazdu charakteristika nedetalizuojama, bet pats medinės lazdos naudojimo faktas verčia susimąstyti apie lazdos kaip universalios priemonės funkciją.

Pastebėta, kad lazdos kaip priemonės daugiausia naudotos iniciaciųose², vestuvių, kai kurių sezoninių švenčių ritualuose ar žaidimuose.

Iniciaciųose ritualuose egzistavo mušimo ir jėgos išbandymai (Urbanavičienė, 2000, 70–72). Latvijoje naujokus įventindavo per naktinį merginų lankymą: jiems liepdavo belstis į merginų langus, kad įleistų, – tada persirengę šeimininko rūbais vyresnysis bernas naujokus mušdavo lazda ar bizūnu. Kauno rajone per „Įrašymą į bernus“ vaikinai eidavo imtynių, kurių metu galėjo naujoti lazdas (Urbanavičienė, 2000, 71). Galbūt lazdos galėjo būti naudojamos kaip priemonė fiziniuose galynėjimuose platesniame kontekste

(ne tik iniciaciųose ritualuose), bet vargiai – mūšio metu, kadangi lazdu kotelai stipresnio smūgio neatlaikytų. Reikia pastebėti, kad šiaurės rytinėje Lietuvos dalyje jaunimo vakarėliai buvo vadinami kuokinėmis. Šio termino semantika galėtų būti susijusi su kuokomis, tai yra lazdomis, besibaigiančiomis sustorėjimu (LKŽ, 1962, 907–908; DLKŽ, 2000, 342).

Nemažai surinkta duomenų apie per vestuvių papročius naudotas lazdas. Iš etnografinės medžiagos žinoma apie piršlio (Vyšniauskaitė, 1995a, 329; 1995b, 329; Urbanavičienė, 2000, 107), kvieslio (Urbanavičienė, 2000, 151), vartininkų (Urbanavičienė, 2000, 202) lazdas.

Ypač daug lazdu paminėjimų randama papročiuose, susijusiuose su persirengėliais. Iš kalendorinių švenčių reikia išskirti Užgavėnes. Paminėtinės vienas iš pastarosios šventės momentų, kurio metu galėjo būti naudojamos lazdos su paukščių atvaizdais: „Paleisdavo vaikščioti gervę – apsivelka išvirkščius kailinius, o pro rankovę prakiša iš anksto paruoštą stačiu kampu nuaugusią šaką – tai snapas“ (Končius, 1961, 222).

Viename Trijų karalių dienos apraše minimos ikikrikščioniškos kilmės kaukės bei tradicinėmis šimtaklostėmis sermėgomis apsirengę vyrai. Jie įvairose Lietuvos vietovėse vaizduodavo vaidilas, krivius ar karius, kurie dar iki XIX a. nešiodavo Saulės atvaizdą ir krivulę, lankydamai namus, linkečiamai derliaus ir sveikatos, prašydamai dovanų (Dundulienė, 1991, 242).

Dažnai etnografiniuose aprašuose akcentuojamas karnavalininkų (persirengėlių) keliamas triukšmas šūkaujant, barškinant įvairias barškynes, daužant pagaliais į visokius rakandus, grojant instrumentais ir pan. (Urbanavičienė, 2000, 212). Siekdamai iškraipyti garsą, jie vietoj tradicinių muzikos instrumentų naudodavo įvairias lazdas ar rakandus (Urbanavičienė, 2000, 233).

Lazdos galėjo būti naudojamos visuose žaidi-

² Iniciacija – perėjimas iš vaiko į suaugusiųjų gyvenimą arba iš vienos grupės į kitą.

muose ar ritualuose, kuriuose buvo atliekamas mušimo veiksmas, kuris, manoma, reiškė ne tik išbandymą, bet ir žadino bei skatino vaisingumą (Balys, 1993, 82).

Gali būti, kad egzistuoja tam tikros sąsajos tarp aptariamųjų ir etnografinėje medžiagoje minimų lazdų. Tenka apgailestauti, kad etnografai ir jų kalbinti informacijos pateikėjai nedetalizuoją pačių lazdų fizinių parametrų. Tačiau, sprendžiant iš konteksto, galima suprasti, kad daugelis jų šokio, žaidimo ar kito veiksmo metu į dalyvių rankas patekdavo atsitiktinai ir nebuvo sureikšminamos.

Reikia pastebėti, kad pateikti etnografiniai pavyzdžiai reflektuoja tik XIX a. pab.–XX a. pr. vi suomenės pasaulėžiūrą, papročius ir ritualus. Dėl to, kaip teisingai pastebi L. V. Pokrovskaja, etnografinis metodas turi gana daug trūkumų, kurių vienas pagrindinių yra tas, kad paralelės tarp archeologijos ir etnografijos medžiagos neparodo realaus istorinio proceso, o tai neišvengiamai veda prie subjektyvaus gautų rezultatų vertinimo (Покровская, 2004, 67). Tačiau akivaizdu, kad medinės lazdos XIX–XX a. buvo dažnas įvairių žaidimų, šokių ar ritualų atributas, kuris, matyt, bus žymiai senesnių papročių rudimentas. Dėl to svaresnių argumentų, kurie patvirtintų arba paneigtų šių dirbinių kaip kulto atributų funkcijas, stengtasi ieškoti tyrimų metu užfiksuojuose faktuose ir jiems galėjusių turėti įtakos reiškinį kontekstuose.

Pagrindinės lazdų su buožėmis radimvietės – Vilnius ir Kernavė – yra dažnai siejamos ne tik su politinio, bet ir su religinio bei dvasinio centro simboliu. Šiam faktui ypač daug reikšmės suteikiama analizuojant krikščionybės įvedimą, christianizacijos procesą, pagonybės nykimą. Tieki Vilnius, tieki Kernavė dažnai pristatomi kaip reikšmingos pagoniškos religijos šventvietės (Bumblauskas, 2005, 58–65; Steponavičienė, 2005, 175–190).

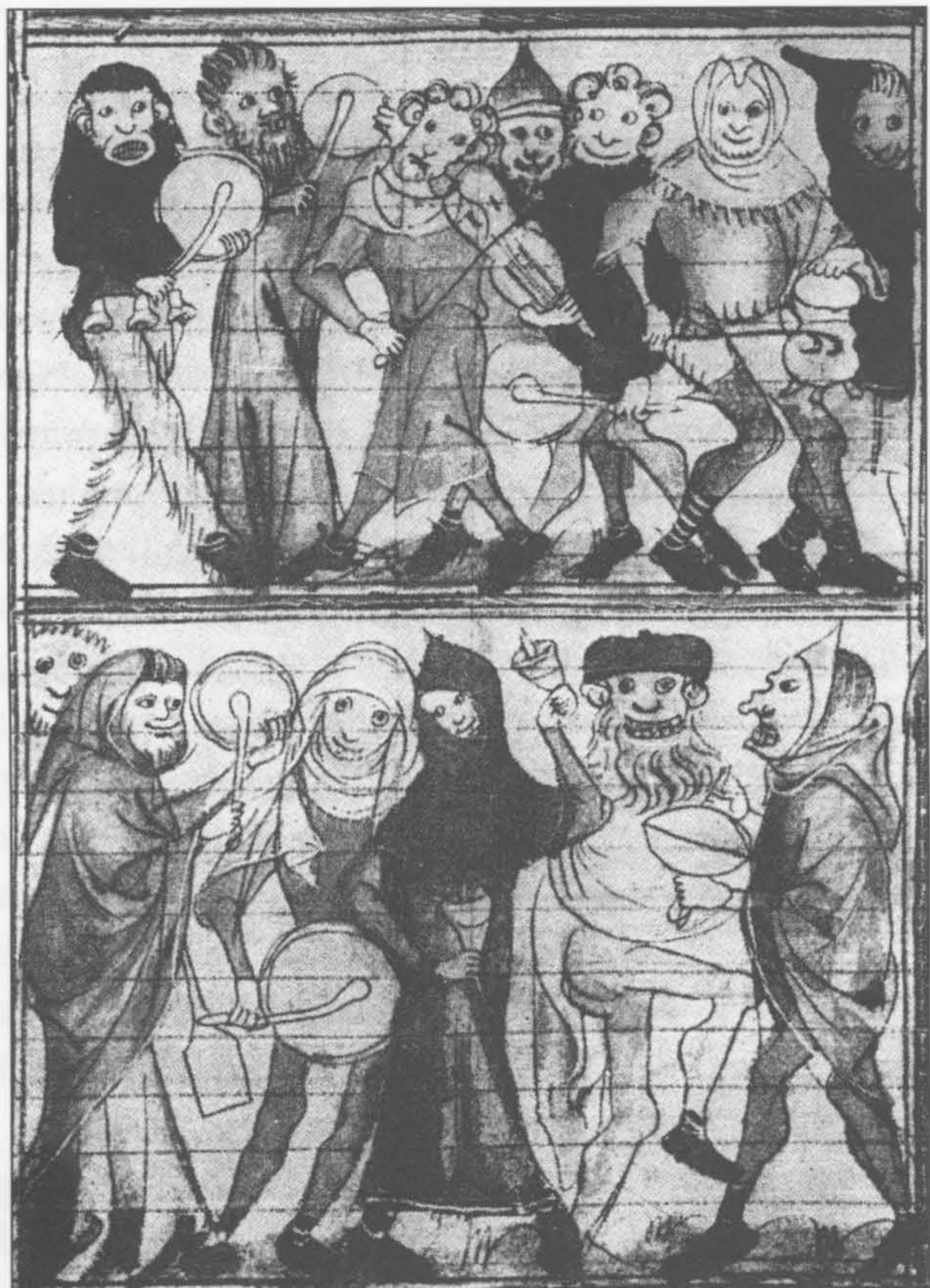
Vilniaus žemutinės pilies teritorija siejama su pagoniškos šventyklos egzistavimu (Rowell, 2001, 144–148), Šventaragio reforma (Vaitkevičienė, Vaitkevičius, 2001, 311–333), o tai leidžia Vilnių

laikyti XIII a. antrosios pusės dvasiniu centru. Tačiau ypač daug diskusijų sukeliantis pagoniškos šventyklos buvimo klausimas kai kurių mokslininkų vertinamas kritiškai (Vaitkevičius, 2000, 174–183; Kuncevičius, 2003, 20).

XIII–XIV a. Kernavė romantikų darbuose pri statoma kaip pagoniškosios religijos centras, bet archeologiniai tyrimai, ypač Kriveikiškių kapynino, parodė, kad kitaip nei įprasta pagonims, mirusiuju palaikai nedeginami, laidojami galvomis į vakarus, randama krikščioniškos atributikos (Vėlius, 2005, 31, 61–63, 90). Kadangi faktai, susiję su šių vietų senosios religijos simbolika, nėra išsamiai ištirti ir dalies mokslininkų vertinami skeptiškai, Vilniaus ir Kernavės, kaip pagoniškų centrų vaizdinio kontekstu, remiamasi tik sąlyginai.

Atkreiptinas dėmesys į lazdų su buožėmis radimo aplinkybes. Gausiausiai jų rasta 2003 m. Vilniaus žemutinėje pilyje, tyrinėjant rūmų pietrytinį kampą. Šių archeologinių tyrimų metu buvo rastos 54 lazdos. Jos aptiktos tiriant XVI a. pylimą. Apatinėje pylimo dalyje esantis kultūrinis horizontas, kur ir rasta didžioji dalis šių dirbinių, pasak tyrimų autoriaus, greičiausiai susiformavo XIV–XV a., dar iki pylimo pastatymo. Šių lazdų rasta ir į šiaurę nuo jo aptiktame XIV–XV a. gynybiniame griovyje (Ožalas, 2004ša, 32–82). D. Steponavičienė, atkreipdama dėmesį į tai, kad daugiausia lazdų su buožėmis rasta į pietus nuo pastato M3, šalia kurio rastas gynybinis griovys, jų radimvietę susiejo su lazdų naikinimo etapu. Mokslininkė mano, kad po krikščionybės įvedimo buvo atsisakyta pagoniškųjų atributų, išmetant juos į šalia esantį griovį (Steponavičienė, 2007, 49).

Lazdų išmetimo, atsikratymo momentai archeologinių tyrimų metu užfiksuoti tiek Vilniuje, tiek Kernavėje. Dauguma jų randama išmėtytos kiemuose, šalia tvorų, grioviųose, jau nebenaudojamų pastatų vietose, tarp grindinių. Gaila, bet Lietuvos archeologinėje medžiagoje neužfiksuotos lazdų radimo aplinkybės, kurios parodytų jų vartosenos situaciją (t.y. kur ir kiek jų laikyta, ar

14 pav. Miniatiūroje (1322 – 1328 m.) pavaizduoti muzikantai (Słowiński, 1993, ill. 16).

šalia jų buvo papildomų atributų ir pan.). Tačiau tikėtina, kad Rygos senamiestyje archeologams pavyko rasti lazdą su buožele būtent tokiomis sąlygomis. Lazda aptikta pastato kampe po grindimis, priešingame kampe rasta arklio kaukolė. Tai leido mokslininkams padaryti išvadą, kad čia ji pateko apeigų tikslais (Caune, 2007, 381). Vilniuje, tyrinėjant Valdovų rūmų šiaurės rytų korpuso išorę, medinio pastatėlio kampe, po grindimis taip pat buvo rasta lazdos buoželė. Nuėmus visas medinio pastato liekanas atsidengė kito namo planas. Kadangi šioje teritorijoje kultūrinį sluoksnį sudaro juoda durpinga žemė, sunku buvo atskirti, ar šis radinys rastas po viršutinio pastato grindimis, ar virš apatinio namo grindų (Blaževičius, 2005–2007š).

Dar vienas argumentas, kodėl šias lazdas gali-

me laikyti apeiginėmis, gali būti medienos rūšis. Dauguma jų buvusios ažuolinės. Kad ažuolas yra vienas būdingiausiu Perkūno atributu, liudija istoriniai šaltiniai, kalbinė medžiaga, tautosaka (Laurinkienė, 1999, 180). Lietuvių mitologija rodo, kad baltais saugojo ažuolo gyvybę, veltui jų net šakų nelaužė (Laurinkienė, 1999, 181–183). Ažuolas vertintas ne tik dėl to, kad buvo išskirtinis medis baltų mitologijoje, o ir todėl, kad pasižymėjo ypatingomis fizinėmis savybėmis. Tiesa, nors gana daug šaltinių mini ažuolo svarbą (P. Dusburgietis, S. Grunau, S. Rostovskis, D. Fabricijus, M. Pretorijus ir kt.), tiesioginio įrodymo, kad iš ažuolo darydavo stabus, lazdas ar kitokius dirbinius, nėra. Remiantis G. Beresnevičiaus teorija apie medžio kosmogonines, kultines, politines, mediacines, įcentrinančias ar ideologines funkcijas, galime daryti prielaidą, kad medis (šiuo atveju – priemonė iš medžio) galėjo būti dievų ir žmonių komunikacijos tarpininkas (Beresnevičius, 2004, 211–223).

Apie dažnā (gal net kasdieninį) šių dirbinių vartojimą verčia galvoti akivaizdūs faktai – jų randa daug, dažniausiai po kelias, ne visos jos gamintos kruopščiai (vienos dailios, kitos grubaus darbo, naudota tiek be žievės, tiek grubiai tik tam tikrose vietose pašalinus natūralią žievę medieną), lazdų kotai skirti dažnam naudojimui, nes rankei matmenys pritaikyti ne tam tikrai žmonių grupei (pvz., suaugusiesiems), bet universaliam naudojimui. Išlikusių lazdų kotai rodo, jog lazdos buvo intensyviai naudojamos, nes susiduriama su utilitarinio pobūdžio išdilimais.

Bandant sujungti ritualinę ir utilitarinę lazdų su buoželėmis reikšmę, iškilo hipotezė, kad šios lazdos naudotos būgnams mušti. Ši teiginjį gali iliustruoti ikonografinė medžiaga (14 pav.): XIV a. miniatiūroje tarp muzikantų esantys būgnininkai pavaizduoti su panašiomis lazdelėmis. T. Narbutas savo veikale „Lietuvių tautos istorija“ pateikė nedidelę ištrauką iš Rotundo kronikos: „[...] Per aukojimo apeigas, kurias atlikdavo vyresnieji žyniai, vadovaujami vietinio krivio,

patedami vaidilų, tų žynių keliamas triukšmas pri-
lygdavo karo triukšmui. Aukurų dūmai kildavo iki
padebesių, šventose virtuvėse kurstydavo didžiau-
sią ugnį. Žmonės tuo metu tylėdavo, o kai žyniai
liaudavosi trimitavę, muše būgnus ir rėkavę [...] vi-
sos tos pamaldos virsdavo ilga ir linksma puota.“
(Narbutas, 1998, 343). Tačiau Vilniuje rastos svei-
kos lazdos turėjo gerokai ilgesnius kotas, dėl kurių
matmenų ši veiksmą atliki būtų buvę nepatogu.

Apie medinių lazdų su skirtingomis viršūnė-
mis praktinę paskirtį daugiausia yra rašęs
G. E. Dubrovinas. Jis teigia, kad Novgorodo ra-
dinių tyrinėjimai parodė, jog senovinės šių lazdų
viršūnės buvo universaliai radinių kategorija. Moks-
lininkas mano, kad jei lazdų viršūnės skyrėsi savo
matmenimis bei viršūnių pobūdžiu, greičiausiai
buvo skirtinges ir jų funkcijos. Jis, remdamasis et-
nografinėmis analogijomis, pateikė hipotezę, kad
lazdos su zoomorfinėmis galvutėmis galėjo tarnau-
ti kaip botagų ar rimbų rankenos, naudojamos jo-
jant, važiuojant rogėmis ar kitu transportu
(Дубровин, 1990, 99; 2002, 118). Jo nuomone, kai
kurie kiti šių lazdų tipai, pavyzdžiui, antropomor-
finio pobūdžio, taip pat galėjo būti naudojami kaip
rimbai (Дубровин, 1989, 64). Reikia pasakyti, kad
Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje rastos lazdos
negali patvirtinti šio archeologo teiginio, kadangi laz-
dų kotai gana ilgi, juose nėra griovelų virvutei ar
odelei užrišti, o būtent pagal šiuos kriterijus ir buvo
spėta apie dirbinių paskirtį (Гайдуков, 1992, 87).

Kažin ar šios lazdos galėjo turėti valdžios sim-
boliką ar skeptro reikšmę, kadangi jas naudojo
žvairių socialinių sluoksnių žmonės. Tieka Vilniuje,
tieka Kernavėje lazdos randamos dažniausiai
žvairių amatininkų sodybose. Abejotina ir šių laz-
dų kaip giminės ar šeimos ženklų paskirtis, nes
surastosios (net ornamentuotos) tarpusavyje ne-
labai skiriasi.

Buitinis jų pritaikymas kol kas nėra pagrįstas,
reikėtų platesnio tyrimo. Kaip jau minėta, yra nuo-
monių, kad buožės galėjo būti naudojamos kaip
vėliavų stiebai, grūstuvės ar vaikų žaislai. Tačiau
keista, kad šių dirbinių neaptikta nė viename vė-

liau nei XV a. datuojamame archeologiniame
komplekse. Paprastai dirbiniai evoliucionuoja, kei-
čiasi jų medžiagos, formos. Ypač tai pastebima
medinių dirbinių raidoje: daugelis šiandien žino-
mų dirbinių naudoti akmens amžiuje, dauguma
jų, išlaikę tas pačias gamybos formas ir technolo-
gijas, naudoti iki XX a. vidurio, o kai kurie išliko
net iki šiandien. Tad toks staigus šių dirbinių išny-
kimas gali būti siejamas su tam tikru pasikeitimiu
dvasiniame ir materialiniame gyvenime. Šiuo at-
veju kardinaliausias visuomenės pasikeitimas ga-
li būti siejamas su religijos metamorfozėmis.
Lietuvoje aptinkamos lazdos dažniausiai naudo-
tos iki XIV a. pab.–XV a. pr. Lazdų naudojimo
tradicija nutrūksta iškart po Lietuvos krikšto. Ta-
čiau krikščionybės įvedimas kaimyninėse šalyse
nutraukė šių dirbinių vartojimą ne iškart – medi-
nės lazdos, nors ir ne taip aktyviai, bet buvo nau-
dojamos dar beveik tris šimtus metų.

Tad vienareikšmiškai atsakyti, kokia gi buvo
šių lazdų funkcija, yra sunku. Kalbant apie lietu-
vių pagonybės tyrimus dažnai pabrėžiamas šalti-
nių trūkumas – nedaug žinome apie pačią
pagonybę, mitologija per daug sumišusi su buiti-
mi. Atkreipus dėmesį į utilitarinio naudojimo įro-
dymus bei į to meto politinius ir religinius
kontekstus, galima manyti, kad šios lazdos galėjo
būti naudojamos tiek universaliose, tiek su kul-
tu susijusiuose ritualuose ar žaidimuose, kurie bu-
vo neatsiejami kasdieniniame gyvenime.

Apibendrinant išsakytas mintis norėtusi pri-
tarti L. B. Pokrovskajos minčiai, kad kiekvienas
archeologinis radinys yra daugiafunkcinis (tik kaž-
kuri iš paskirčių gali būti vyraujanti), tad kiekvie-
nas daiktas, kurį žmogus sukuria ar naudoja, turi
ir sakralinę funkciją (Покровская, 2004, 69).

IŠVADOS

Lazdos su buožėmis Lietuvos teritorijoje ras-
tos tik Vilniuje, Žemutinės pilies teritorijoje
(150 vnt.), ir Kernavės viduramžių miesto ribose
(16 vnt.). Šie radiniai X–XV a. buvo paplitę

baltų, šiaurės slavų bei kai kuriose senosios Rusios žemėse.

Lietuvos teritorijoje randamos lazdos morfoložiskai nebuvo įvairios. Jas galima būtų skirstyti į ornamentuotas ir neornamentuotas. Beveik visos lazdos buvo gaminamos iš ažuolo medienos.

Nuo slavų kraštuose randamų lazdų mūsiškės skiriasi ne tik mažesne įvairove, bet ir chronologiniu pasiskirstymu. Didžioji dalis Kernavės lazdų su buoželėmis rasta XIII a. pab.–XIV a. pr./vid. datuotuose kultūrinių sluoksnių horizontuose. Vilniuje ankstyviausios lazdos datuojamos XIII a., o vėliausios – XV a. pr. Daugiausia šių radinių aptinkama XIV a. pab.–XV a. pr. datuojamuose kultūriniuose sluoksniuose.

Šių dirbinių chronologija, medienos rūšis, stai-gus jų išnykimas ir etnografinių duomenų kontekstas leidžia juos sieti su ikikrikščioniškosios religijos atributais.

Atsižvelgiant į dažno naudojimo įrodymus galima daryti prielaidą, kad šios lazdos galėjo būti naudojamos tiek universaliuose, tiek su kultu susijusiuose ritualuose ar žaidimuose, kurie buvo dalis kasdieninio gyvenimo ir turėjo religinio ritualo ar apeigos bruožų.

Kasdieninį šių dirbinių naudojimą įrodo utilitarinio pobūdžio faktai: jų randama daug, dažniausiai po kelias, ne visos gamintos kruopščiai (vienos dailios, kitos grubaus darbo), tik nedidelė jų dalis turi ornamentuotas buožėles, lazdų kotai skirti dažnam naudojimui, nes rankenos matmenys pri-taikytis universaliam naudojimui, išlikusių lazdų kotai turi utilitarinio pobūdžio išdilimų.

Buitinis lazdų su buoželėmis pritaikymas (vėliavų stiebų, grūstuviu ar vaikų žaislų funkcijoms) kol kas nėra pagrindžiamas. Abejotina ir šių lazdų kaip skeptro, valdžios simbolikos, giminės ar šeimos ženklų paskirtis, nes rastas lazdas nau-dojo įvairių socialinių sluoksnių žmonės, jų randama daug, jos nebuvo itin puošnios ir tarpu-savyje skyrėsi nedaug.

Šis straipsnis – tai tik įvadas į išsamesnius šių dirbinių tipologinius, chronologinius bei funkcinius

tyrimus. Daugelis pateiktų teiginių yra aprioriniai, jų tikslas – sukelti mokslinę diskusiją, kurios metu galimi patvirtinantys arba paneigiantys iškeltas hipotezes argumentai. Atsakymų į daugelį klausimų reikės ieškoti kartu su gretimų šalių mokslininkais, kadangi šių dirbinių funkcijų nustatymas ar platesnis šios temos tyrimas – nesvarbu, kas tai būtų – pagoniško kulto ar kasdienybės rekonstrukcija – tu-ri būti bendras interesas ir siekiamybė.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĀRAŠAS

- Balys J.**, 1993 – Lietuvių kalendorinės šventės. Tau-tosakinė medžiaga ir aiškinimai. Vilnius, 1993.
- Beresnevičius G.**, 1995 – Baltų religinės reformos. Vilnius, 1995.
- Beresnevičius G.**, 2004 – Lietuvių religija ir mitologija. Vilnius, 2004.
- Blaževičius P., Kaminskaitė I.**, 2006š – II Oficinos (dvariškių rūmų) 2003–2005 m. archeologinių tyrimų ataskaita. Tomas III (Radinių sąrašas (II dalis), Radinių iliustracijos) // PTC „Lietuvos pilys“ archyvas. 2006, b. 401b.
- Blaževičius P.**, 2005–2007š – Vilniaus žemutinės pilies teritorijos, LDK valdovų rūmų rytinio ir šiaurinio korpuso prieigų 2005–2007 m. archeologinių tyrimų rengiamos ataskaitos rankraštis.
- Bumblauskas A.**, 2005 – Senosios Lietuvos istorija 1009–1795. Vilnius, 2005.
- Butrimaitė R.**, 2002š – Kernavės XIII–XIV a. me-džio dirbiniai ir jų gamybos technologija. Bakalaurinės darbas // Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Ar-cheologijos katedra. Vilnius, 2002.
- Caune A.**, 2007 – Rīgas 12.–13. Gadsimta antropomorfie kokgriezumi // Pētījumi Rīgas arheoloģijā. Rakstu izlase. Rīga, 2007, p. 375–390, 560–561.
- DLKŽ**, 2000 – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vilnius, 2000.
- Dundulienė B.**, 1991 – Lietuvių etnologija. Vilnius, 1991.
- Dundulienė P.**, 2006 – Paukščiai senuosiouose lietuvių tikėjimuose ir mene. Vilnius, 2006.
- Juškaitis V., Kurila L., Rackevičius G.**, 2003š – Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Šiaurinio korpuso prieigų archeologinių tyrimų 2002 m. ataskaita. Tomas V (Radinių sąrašas (6983–10382)) // LIIR. 2003, f. 1, b. 4017.
- Kaminskaitė I.**, 2007 – XIII–XVII a. mediniai dirbiniai Vilniaus Žemutinėje pilyje // Vilniaus Žemutinė

- pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2005–2006 m. tyrimai. Vilnius, 2007, p. 230–234.
- Karnatka G.**, 1993š – Miesto Pajautos slėnyje (Širvintų raj.) tyrinėjimai 1992 metais // LIIR. 1993, f. 1, b. 2020.
- Karnatka G.**, 1994š – Miesto Pajautos slėnyje (Širvintų raj.) tyrinėjimai 1993 metais // LIIR. 1994, f. 1, b. 2219.
- Kernavė**, 2002 – Kernavė – Litewska Troja. Katalog wystawy ze zbiorów Państwowego Muzeum-Rezerwatu. Archeologii i Historii w Kernavė, Litwa. Warszawa, 2002.
- Končius I.**, 1961 – Žemaičių šnekos. Londonas, 1961. T. 1.
- Kuncevičius A.**, 2003 – Viduramžių kulto paminklų archeologiniai tyrinėjimai // Istorija (Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai). Vilnius, 2003. T. 58, p. 16–24.
- Kurila L., Rackevičius G.**, 2003š – Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Šiaurinio korpuso prieigų archeologinių tyrimų 2002 m. ataskaita. Tomas II (Fotografijos ir piešiniai) // LIIR. 2003, f. 1, b. 4014.
- Kudirka J.**, 1993 – Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos. Vilnius, 1993.
- Laurinkienė N.**, 1999 – Ažuolas – Perkūno medis // Augalų ir gyvūnų simboliai. Vilnius, p. 180–188.
- LKŽ**, 1962 – Lietuvių kalbos žodynas. Vilnius, 1962. T. VI.
- LNMš, AS** – inv. knyga M 7.
- Luchanas A.**, 1989š – Tyrinėjimai Kernavėje, Pajautos slėnyje 1988 metais // LIIR. 1989, f. 1, b. 1536.
- Luchanas A.**, 1990š – Tyrinėjimai Kernavėje, Pajautos slėnyje 1989 metais // LIIR. 1990, f. 1, b. 1644.
- Luchanas A.**, 1996š – Miesto Pajautos slėnyje Kernavėje (Širvintų raj.) 1995 metų tyrinėjimai // LIIR. 1996, f. 1, b. 2498.
- Narbutas T.**, 1998 – Lietuvių tautos istorija. 1998. T. 1.
- Ožalas E.**, 2003ša – Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Pietinio, rytinio ir vakarinio korpusų prieigų 2002 m. archeologinių tyrimų ataskaita. Tomas I (Tyrimų ataskaita) // LIIR. 2003, f. 1, b. 4031.
- Ožalas E.**, 2003šb – Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Pietinio, rytinio ir vakarinio korpusų prieigų 2002 m. archeologinių tyrimų ataskaita. Tomas III (Radinių nuotraukos ir piešiniai) // LIIR. 2003, f. 1, b. 4033.
- Ožalas E.**, 2003šc – Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Pietinio, rytinio ir vakarinio korpusų prieigų 2002 m. archeologinių tyrimų ataskaita.
- Tomas VI (Radinių sąrašas, II dalis) // LIIR. 2003, f. 1, b. 4036.
- Ožalas E.**, 2004ša – Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Pietinio korpuso prieigų 2003 m. archeologinių tyrimų ataskaita. Tomas I (tyrimų ataskaita) // LIIR. 2004, f. 1, b. 4251.
- Ožalas E.**, 2004šb – Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Pietinio korpuso prieigų 2003 m. archeologinių tyrimų ataskaita. Tomas II (nuotraukos ir piešiniai) // LIIR. 2004, f. 1, b. 4252.
- Ožalas E.**, 2004šc – Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Pietinio korpuso prieigų 2003 m. archeologinių tyrimų ataskaita. Tomas IV (radinių sąrašas) // LIIR. 2004, f. 1, b. 4254.
- Ožalas E.**, 2004–2006ša – Vilniaus Žemutinės teritorijos, LDK valdovų rūmų pietinio korpuso prieigų (Trasa I, II, Plotas 11) archeologinių tyrimų 2004–2006 m. rengiamos ataskaitos rankraštis.
- Ožalas E.**, 2004–2006šb – Vilniaus Žemutinės teritorijos, LDK valdovų rūmų pietinio korpuso prieigų (Trasa III) archeologinių tyrimų 2004–2006 m. rengiamos ataskaitos rankraštis.
- Ožalas E., Urbanavičius V.**, 2000š – Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Tyrimai pietinių įvažiavimo vartų išorėje 1999 m. // LIIR. 2000, f. 1, b. 3382.
- Pukienė R.**, 2005š – 2004–2005 m. atliktų archeologinių medienos radinių medžio rūšies nustatymo analizių rezultatai // PTC „Lietuvos pilys“ archyvas. 2005, b. 360.
- Pukienė R.**, 2006š – 2005–2006 m. atliktų archeologinių medienos radinių medžio rūšies nustatymo analizių rezultatai // PTC „Lietuvos pilys“ archyvas. 2006, b. 383.
- Pukienė R.**, 2007š – 2006–2007 m. atliktų Vilniaus Žemutinės pilies archeologinių radinių medienos rūšies analizės rezultatų suvestinė // PTC „Lietuvos pilys“ archyvas. 2007, b. 419.
- Rackevičius G.**, 2003š – Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Šiaurinio korpuso prieigų archeologinių tyrimų 2002 m. ataskaita. Tomas I (Tekstas ir priedai) // LIIR. 2003, f. 1, b. 4013.
- Reklaitis P.**, 1999 – Prarastosios Lietuvos pėdsakų beieškant. Vilnius, 1999.
- Rimantienė R.**, 1995 – Lietuva iki Kristaus. Vilnius, 1995.
- Rimantienė R.**, 2005 – Akmens amžiaus žvejai prie Pajūrio lagūnos. Vilnius, 2005.
- Rybakov B. A.**, 1982 – Die Kultur des mittelalterlichen Nowgorod // Wikinger und slawen. Zur Frügeschichte der Ostseevölker. Berlin, 1982, p. 249–255.

- Rowell S. C.**, 2001 – Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva. Vilnius, 2001.
- Słowiński M.**, 1993 – Błazen. Dzieje postaci i motywów. Warszawa, 1993.
- Steponavičienė D.**, 2005 – Pagonybė, krikščionybė ir sinkretizmas: Vilniaus Žemutinės pilies duomenimis // LA. Vilnius, 2005. T. 28, p. 175–188.
- Steponavičienė D.**, 2007 – Lietuvos valdovo dvaro prabanga XIII a. viduryje–XVI a. pradžioje. Vilnius, 2007.
- Steponavičienė D., Blaževičius P., Gendrėnas G.**, 2006š – II Oficinos (dvariškių rūmų) 2004–2005 m. archeologinių tyrimų ataskaita. Tomas I (Tekstas) // PTC „Lietuvos pilys“ archyvas. 2006, b. 401.
- Striška G.**, 2003–2004š – Vilniaus žemutinės pilies valdovų rūmų teritorija. Rytinio ir šiaurinio korpuso prieigų tyrinėjimų 2003–2004 metais rengiamos ataskaitos rankraštis.
- Striška G.**, 2007ša – Vilniaus pilies teritorija, Keleivinio keltuvo aikštelių Arsenalo kieme ir Pilies kalne 2003 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. Tomas I (Tekstas) // LIIR. 2007, f. 1, b. 4597.
- Striška G.**, 2007šb – Vilniaus pilies teritorija, Keleivinio keltuvo aikštelių Arsenalo kieme ir Pilies kalne 2003 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. Tomas II (Radinių sąrašas) // LIIR. 2007, f. 1, b. 4598.
- Tautavičius A.**, 1960–1961š – Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos (šiaurinės kalno papédės) 1960–1961 m. tyrinėjimų ataskaitos ir radinių sąrašai // LNM. 1961, b. ARMA 232.
- Tautavičius A.**, 1961 – Archeologiniai kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje 1960 m. // MADA. Vilnius, 1961. Nr. 2 (11), p. 120.
- Urbanavičienė D.**, 2000 – Lietuvių apeiginė etnoseografija. Vilnius, 2000.
- Vaičiūnienė D.**, 2002š – Kernavės (Širvintų raj.) viršutinio miesto archeologinių tyrinėjimų 2001 metais ataskaita // LIIR. 2002, f. 1, b. 3792.
- Vaitkevičienė D., Vaitkevičius V.**, 2001 – XIII a. Lietuvos valstybinės religijos bruožai // LA. Vilnius, 2001. T. 21, p. 311–334.
- Vaitkevičius G.**, 2000 – Ankstyvasis Vilnius: įrodumumo vingiai // Kultūros paminklai. Vilnius, 2000. Nr. 7, p. 174–183.
- Valančius M.**, 1972 – Palangos Juzė // Raštai. Vilnius, 1972. T. 1, p. 258.
- Vėlius G.**, 2005 – Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV amžiuje. Vilnius, 2005.
- Vilniaus**, 2003 – Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1996–1998 metų tyrimai). Vilnius, 2003. T. 5.
- Vitkūnas M.**, 2006š – Kasdienis gyvenimas Pietryčių Lietuvoje XIII–XIV a. (archeologijos šaltinių duomenimis). Daktaro disertacija // Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Archeologijos katedra. Vilnius, 2006.
- Vyšniauskaitė A.**, 1995a – Vedybos // Lietuvių šeima ir papročiai. Vilnius, 1995, p. 271–395.
- Vyšniauskaitė A.**, 1995b – Laidotuvės // Lietuvių šeima ir papročiai. Vilnius, 1995, p. 442–466.
- Арциховский А. В.**, 1956 – Археологическое изучение Новгорода // МИА. Москва, 1956. № 55, с. 7–43.
- Археология Беларуси**, 1993 – Археология Беларуси: Энциклопедия. Минск, 1993.
- Археология**, 2001 – Археология і нумізматика Беларусі. Минск, 2001.
- Гайдуков П. Г.**, 1992 – Славенский конец средневекового Новгорода. Нутный раскоп. Москва.
- Гайдуков П. Г., Дубровин Г. Е.**, 1996 – Антропоморфное деревянное навершие с Троицкого 11 раскопа // Новгород и Новгородская земля. Новгород, 1996, вып. 10.
- Дубровин Г. Е.**, 1989 – Зооморфные деревянные навершия // Новгород и Новгородская земля. Новгород, 1989.
- Дубровин Г. Е.**, 1990 – Зооморфные деревянные навершия // Материалы по археологии Новгорода. 1988. Москва, 1990.
- Дубровин Г. Е.**, 2000 – Водный и сухопутный транспорт средневекового Новгорода X–XV вв. Москва, 2000.
- Дубровин Г. Е.**, 2002 – Находки Федоровского раскопа. Сухопутный транспорт / Деревянные навершия – кнутовища // Новгород и новгородская земля. История и археология. Великий Новгород, 2002. Вып. 16, с. 117 – 120.
- Колчин Б. А.**, 1968 – Новгородские древности. Деревянные изделия // Археология СССР. Свод археологических источников. Москва, 1968. Вып. E1 – 55.
- Колchin Б. А.**, 1971 – Новгородские древности. Резное дерево // Археология СССР. Свод археологических источников. Москва, 1971. Вып. E1 – 55, с. 21–23, 39–46.
- Колчин Б. А., Янина В. Л.**, 1978 – Археологическое изучение Новгорода. Москва, 1978.
- Крачковский И. Ю.**, 1939 – Путешествие Ибн-Фадлана на волгу. Перевод и комментарий. Москва–Лененград, 1939.
- Лысенко П. Ф.**, 1985 – Берестье. Минск, 1985.
- Покровская Л. В.**, 2004 – Культовые предметы средневекового Новгорода (по материалам

Троицкого раскопа) // Новоторжский сборник (история, археология, историческая география). Торжок, 2004. Вып. 1, с. 67–84.

Рыбаков Б. А., 1987 – Язычество древней Руси. Москва, 1987.

Трусаў А. А., Собаль Б. Е., Здановіч Н. І., 1993 – Стары замак у Гродне XI–XVIII см. Минск, 1993.

Хорошев А. С., 2004 – Детские игрушки из Новгорода // Новгород и новгородская земля. Новгород, 2004.

Цауне А., 1983 – Древнерусское государство и славяне: Материалы симпозиума, посвящ. 1500 – летию Киева // Ин-т истории АН БССР. Минск, 1983.

Штыхов Г. В., 1975 – Древний Полоцк. Минск, 1975.

SANTRUMPOS

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje

LA – Lietuvos archeologija

LIIR – Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas

LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus

MADA – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija.

PTC – Pilių tyrimo centras

МИА – Материалы и исследования по археологии

13TH–15TH-CENTURY KNOBBED WOODEN STICKS: FACTS AND HYPOTHESES

Irena Kaminskaitė

Summary

Knobbed wooden sticks have been known in Lithuanian archaeological material since 1960 when Adolfas Tautavičius found the remains of these artefacts in investigating the territory of Vilnius Lower Castle. These interesting and mysterious finds have not been the subject of a detailed analysis. The archaeologists have not succeeded in interpreting them and so during the subsequent forty years this category of wooden artefacts remained a group of mysterious artefacts, which hides secrets from the 13th – early 15th century.

Knobbed wooden sticks are thin wooden shafts that end in a round or oblong ball, which is usually teardrop, pear, or oval shaped. They are not ornate but are sometimes decorated with simple designs.

In Lithuania, these sticks (166 in all) have only been found within the boundaries of the medieval town of Kernavė (16) and in the territory of Vilnius Lower Castle (150). Both trunks and branches were used to create them. However, according to Tautavičius, there was a second production technology where two-piece sticks were made: a carved pear-shaped head was made from a thicker piece of wood with the shaft fitted into a socket drilled into the head. A microstructural analysis of the wood showed that the sticks found at Vilnius Lower Castle were oak with the exception of a single elm one.

The sticks found in Lithuania do not show great variety and can be divided into 2 kinds: patterned and plain. 1 patterned stick was found in Kernavė and 28 more in Vilnius, i.e. 18% of all the wooden sticks. The designs are principally geometric.

Such wooden sticks are also found outside Lithuania. They were common in the Baltic lands and some Slavic lands and have been found in Latvia, Belarus, and Russia (Riga, Koknese, Pskov, Polotsk, Vitebsk, Hrodna, Minsk, Brest, Navahrudak, and Novgorod). The stick heads found in the neighbouring Baltic and Slavic regions show greater variety including heads with human, animal, bird, hand, and irregular shapes. Like in Lithuania, some sticks are patterned or plain and have ball heads. Other sticks have irregular shapes such as a triangle, a hook, etc. The sticks found in Kernavė and Vilnius are similar to the ball-headed sticks found in the Baltic and Slavic regions.

The sticks found in Lithuania differ from those found in neighbouring countries not only in the small variety of their heads, but also in their chronology. Those from Kernavė were found in 13th-century cultural layers and date to Kernavė's decline in the second half of the 14th century. The earliest sticks found in Vilnius date to the 13th century. Most of those found come from the 14th – early 15th century.

Meanwhile the chronology of those found in the towns of Old Russia spans a 600-year interval from the 10th to the 15th centuries although most of the stick types date to the 10th – 12th centuries.

Due to the lack of knowledge about the cult and practices of the pre-Christian religion, it is difficult to say for what these sticks were used. Many scientists attribute similar artefacts to paganism in an attempt to associate such sticks with ritual tools. The fundamental arguments are their chronology, the type of wood, and the circumstances of their discovery. Wooden sticks were used in the territory of Lithuania until the late 14th – early 15th century. Christianity also affected stick development in the neighbouring countries. Most of the sticks were oak. Most of them were found scattered in courtyards, near fences, in ditches, at the site of abandoned buildings, and between pavements. This fact proves that the process of the disappearance of knobbed wooden sticks (as an attribute of pagan religion) occurred in the late 14th century – early 15th century.

A number of manifest facts point to the daily use of these artefacts: many such sticks have been found, not all were masterly made, their handles were fitted for people of every age, and they have many abrasions of a utilitarian nature.

In consideration of the arguments for their daily use as well as the contemporary political and religious context, we can hypothesise that these sticks may have been used in both universal and cult related rituals or in games which were a part of daily life. The latter factor may have contributed to their extinction or transformation.

Translated by Andrius Skorupskas

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Wooden sticks found at Vilnius Lower Castle (according to: 1 – Ožalas, 2004–2006šb; 3, 4, 8, 9, 10 –

Ožalas, 2003ša, 68, 84, 85, 99, Ožalas, 2003šb, 113, Ožalas, 2003šc, 214, 216, 217, 218, inv. no. Md 44, 64, 65, 84; 85; 2, 5, 6, 7, 11, 12 – Ožalas, 2004ša, 80, 82, Ožalas, 2004šb, 169, 171, 173, 208, Ožalas, 2004šc, 265, 266, 268, inv. no. 78, 79, 85, 96, 98, 124).

Fig. 2. Wooden sticks found at Kernavė (according to: 1 – Luchtanas, 1990š, inv. no. 413; 2, 3 – Vaičiūnienė, 2002š, inv. no. 681; 706; 4 – Luchtanas, 1989š, inv. no. 1185).

Fig. 3. The quantitative proportion of the various wooden artefacts and knobbed wooden sticks found at Kernavė (according to: Butrimaitė, 2002š).

Fig. 4. The quantitative proportion of the various wooden artefacts and knobbed wooden sticks found at Vilnius Lower Castle.

Fig. 5 Wooden stick patterns.

Fig. 6. A diagram of the degree of survival of knobbed wooden sticks.

Fig. 7. A stick with a patterned head found in Kernavė (according to: Karnatka, 1993š, 5, 10, inv. no. 15).

Fig. 8. Examples of sticks with patterned heads (according to: 1 – Striška, 2003–2004š, inv. no. 2519; 2, 3 – Ožalas, 2004šc, 262, 266, inv. no. 38, 78; 4 – Ožalas, Urbanavičius, 2000š, 5, 10, 12, 19, 20, inv. no. Md 1).

Fig. 9. The proportion of ornamented and plain sticks that have been found at Vilnius Lower Castle.

Fig. 10. A map of the area in which wooden sticks have been found.

Fig. 11. The various types of sticks that have been found during excavations at Novgorod (according to: 1 – Rybakov, 1982, 254; 2, 3, 5, 11 – Покровская, 2004, 76, 77, 79, 81; 4, 6, 7, 8, 9, 10 – Гайдуков, 1992, 135).

Fig. 12. ‘Ein Fraw in der Littaw’, a drawing by Sigmund Heldt (16th century).

Fig. 13. The chronological distinction of the knobbed wooden sticks found at Vilnius Lower Castle.

Fig. 14. Musicians shown in miniature (1322–1328).